

H. Németh István

VÁROSI TISZTÚJÍTÁSOK A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON A XV–XVII. SZÁZADBAN

A Magyar Királyság szabad királyi városainak egyik, ha nem a legfontosabb privilégiuma a szabad tisztújítás joga. A szakirodalom szerint a városok ezt a jogot már privilégiumleveleik megszerzése előtt gyakorolták, önmagában a privilégiumlevél kiadása csupán a folyamatot zárta le. (Fügedi 1961, 19., 44., 58–64.; Marsina 1984, 21–49.) A választójog a XIV. század első felétől vált teljeskörűvé, amikor az uralkodó által kijelölt tisztviselők eltűntek a városi igazgatásból. A XV. századtól mindenestre a magyarországi városok saját vezetőiket és vezető testületeiket már önállóan, minden beavatkozás nélkül választották meg. (Csizmadia 1941, 22–24.; Szűcs 1955, 282–287.; Uličný 1984, 119–132.) A Magyar Királyság területén létrejött privilégizált városok önkormányzata a szomszédos osztrák tartományokhoz képest gyorsan függetlenedett. A magyarországi szabad királyi városok esetében a XIV. század második felében már nem találkozunk uralkodói hivatalnokokkal, és a XV. századra semmilyen kimutatható ellenőrzést nem gyakoroltak királyaink városaik tisztújítása felett. (Kubinyi 1972, 193–220.)

Az osztrák tartományok városaiban ezzel szemben a bíró személyében majd mindenhol megtaláljuk az osztrák hercegek embereit. Szerepük mindvégig megmaradt, hiszen őt nem a város közössége, hanem az uralkodó nevezte ki. A város önállóságát az osztrák tartományok többségében megtestesítő polgármester tiszte a XIII. században jelent meg, de a városbíró rangban sokáig megelőzte őt. Valódi fordulatra akkor került sor, amikor a városok vezetését a polgármester vette át. Bécs és Bécsújhely esetében mutatható ki először, hogy a XIV. század végétől már vitathatatlanul a polgármester állt a városok élén. A többi alsó-ausztriai város esetében erre a fordulatra csupán a XV. század második felére, a stájer városokban a század közepére került sor. (Czeike, 1980, 3–16.; Gutkas 1961, 111–121.; Gutkas 1972, 234–237.) Karintia ez alól — úgy tűnik — kivétel, itt ugyanis (a magyarországi városokhoz hasonlóan) a bíró volt a legfőbb méltóság, és az ő uralkodótól független választása jelentette a városok önkormányzatának függetlenségét. (Neumann 1972, 325–345.; Lax 1970, 824–828.; Dichtl 1970, 31–33.) Klagenfurtban csak 1584-ben találkozunk először a polgármester tiszttel. Ekkor még a város és a választott község jelölte ki, de a karintiai rendek valamint a Burggraf megerősítése már ekkor szükséges volt. (Dichtl 1970, 33–40.)

A magyarországi városokban, a XV. századi helyzethez hasonlóan, az uralkodó a XVII. század utolsó harmadáig nem avatkozott be a városok önkormányzatába, így a tisztújításokba sem. A XVII. század utolsó harmada a magyarországi várospolitikai fordulópontját jelenti. 1672-től a városok feletti uralkodói/állami ellenőrzés ekkor kezd megvalósulni, és ez az európai, közelebbről a Habsburg Birodalomban bekövetkezett jelenségektől egyáltalán nem állt távol. Sőt: a magyarországi szabad királyi városok betagozódása az ekkoriban létrejövő abszolutista jellegű igazgatásba még megkésettnek is mondható. Európa fejlett államaiban a városok politikai befolyása ugyanis épp oly csekély volt, mint a XVII. század utolsó harmadát követően a Magyar Királyságban. A rendi gyűléseken ugyan részvételi joggal bírtak, de a po-

litikai döntésekbe komoly beleszólásuk nem volt. Egyedüli kivételnek a hollandiai városok tekinthetők, amelyek gazdasági erejüket a parlamenten belül is érvényesítették.¹ A Német-római Birodalom tartományi városai kapcsán a szakirodalom a XVII. századot tekintve kifejezetten azok állami bürokratizálásáról, a városok állami közigazgatásba való betagozódásáról, kissé szélsőségesen fogalmazva, a városok „államosításáról” beszél.² A Francia Királyság városaiban hasonló jelenségekre figyelhetünk fel, hiszen a XVII. századra a város vezetői már leginkább az államigazgatás résztvevőiként, és nem a városok szabadon választott tisztségviselőiként jelentek meg.³ Az osztrák városokban is hasonló jelenségekre figyelhetünk fel, mivel az eskübiztosok (*Eidkommissar*) szerepe a XVI–XVII. század fordulóján, majd a század második negyedétől megváltozott, és választóbiztosokként (*Wahlkommissar*) döntően meghatározták a városi vezetés összetételét.⁴

A magyarországi szabad királyi városok tisztújításairól csak sporadikusan rendelkezünk szakirodalmi adatokkal. A városi vezetők és testületek választását leginkább a polgári elittel kapcsolatos vizsgálatok során elemezték.⁵ Valójában még arról sem született eddig összefoglaló, az összes szabad királyi városra kiterjedő leírás, hogy egyáltalán kit is választottak meg ekkor, illetve hogy kik álltak a városok élén a kora újkorban.⁶ A városok közül Pozsonyban és Sopronban találkozunk az osztrák tartományok városainak nagy részében élő szervezeti megoldással, miszerint a város első emberei a polgármester és a bíró voltak. A többi városban az első ember mindig a bíró. A Kiskárpátok környékén fekvő városokban (Modor, Bazin, Szentgyörgy, Nagyszombat, Szakolca) ez a két tisztség szintén létezett, de fordított rangsorban. Itt a bíró volt a város első embere, aki a polgármester és a kapitány mellett az igazgatási és pénzügyek vezetője volt. Az alsó-magyarországi bányavárosokban és a felső-magyarországi városokban (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben, Késmárk, Debrecen) nem találkozunk a polgármester tisztevel, a város vezetője vitathatatlanul a bíró volt. A városok legfontosabb testülete a 12 tagú belső tanács (szénátus), amely általában a külső tanácsból egészült ki. A külső tanácsok tekintetében sem volt egységes gyakorlat, hiszen az egyes városokban a külső tanácsnak nevezett testületek között lényeges különbséget fedezhetünk fel. Egyrészt találkozunk olyan külső tanáccsal, amely lényegében a választott község volt (Pozsony, Modor, Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Késmárk, Kisszeben, Kismarton, Kőszeg, Trencsén, Bazin, Nagyszombat, Szakolca), ők alkották azokat a külső tanácsokat, amelyek nagy (általában 50–60, néha 100 fő) létszámúak voltak. A választások során ezek egy része alkotta azt a testületet, amelyet a polgárjoggal rendelkezők elektorainak tekinthetünk, vagyis azok, akikre a teljes polgárság, a község átruházta a választással összefüggő jogait. Emellett találkozunk egy összetettebb rendszerrel is, ahol a külső tanács kisebb létszámú, általában 24 tagból állt (Sopron, Ruszt, Selmecbánya). Szentgyörgy, úgy tűnik, kivételnek számított, mert ott a XVII. század végén csak 16 tagú külső tanácsot találunk. A tisztújítások során ezekben a városokban általában a teljes község voksolt. Találkozunk olyan rendszerrel is, amelyik a kettő ötvözetének tekinthető. A belső tanács mellett találunk egy 24 fős külső tanácsot, de egyben volt nagyobb számú választott község is, mint Breznóbányán és Besztercebányán.⁷

A választások pontos időpontjai és ceremóniája még nem került a magyar várostörténet-írás által megvizsgált területek közé.⁸ A magyar közigazgatástörténeti feldolgozások nagy általánosságban az évkezdetre eső ünnepeket és Szent György

napját említik a tisztújítások gyakori időpontjaként, de ettől eltérő terminusokkal is találkozhatunk, ha alaposabban áttekintjük forrásainkat. A legtöbb város az év végéhez vagy kezdetéhez közeli ünnepeket választotta testületeinek és vezetőinek megújítására. Trencsén polgársága Szent János evangélista ünnepén (december 27.) választott, míg Modor, Besztercebánya, Breznóbánya, Bélabánya, Debrecen Krisztus körülméletésének ünnepén (január 1.), Kismarton másnapján (január 2.), Ruszt, Kassa, Lőcse, Késmárk, Bártfa, Kisszeben pedig Vízkereszt ünnepét (január 6.) választotta erre az eseményre. Az alsó-magyarországi bányavárosok többségében, így Selmecbányán, Körmöcbányán, Bakabányán, Libetbányán és Újbányán Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepéhez (február 2.) fűződött a tisztújítás. Körmöcbánya esetében az ünnep utáni első vasárnap került sor a városi tisztviselők megújítására. A tavaszi évforduló legfontosabb ünnepén, Szent György napján (április 24.) szintén sok városban tartottak választásokat. Bazinban néhány nappal a más városokban szokásos terminus előtt, Szent Adalbert napján (április 21.), Sopronban, Pozsonyban, Szentgyörgyön, Kőszegen, Szakolcán pedig a tavaszkezdetet jelölő napon. Nagyszombat volt az egyetlen város, ahol egy mozgó ünnepen, Húsvét hétfőjén tartották a tisztújítást.⁹

A magyarországi szabad királyi városok tisztújításának rituáléja szintén csak kivételes esetben került a kutatás előterébe,¹⁰ annak ellenére, hogy e szertartások egyben a városi tanács önreprezentációjaként is értelmezhetők, amelyben nem csak a város „demokratikus” jellegű jellemzői érhetők tetten, hanem a megválasztott testületek és személyek jelképekben leírt hatalma is.¹¹ A városok esetében ugyanis nem — a rendi értelemben vett — születés alapján választódtak ki a vezetők, hanem a rendi értelemben vett polgárok (vagyis akik polgárjoggal rendelkeztek) választása alapján. Ebben az esetben még hangsúlyosabbá kellett tenni azt a jogiényt, hogy a választás révén a választó polgárok egy jogi értelemben velük egyenrangú polgártársuknak adtak hatalmat.¹² A választás szerepét a magyarországi városok jogi gyakorlata még fontosabbá tette. A német városokkal szemben a Magyar Királyságban ugyanis nem találkozunk patrícusokkal, vagyis azzal a réteggel, amelyik deklaráltan kizárta volna a polgárjoggal rendelkezőket a hatalomból.¹³ A magyarországi városokban követett rituálé e módon történő elemzése még várat magára, jelen tanulmányban ugyanis a választás lefolyásának csupán főbb mozzanatait mutatjuk be, valamint azt, hogy az állam hogyan változtatta azt meg.

A városi tisztújítások ideje nagy mértékben függött attól, hogy a tisztújítási rituálé első mozzanata istentisztelet vagy mise volt-e. A tisztújítások legitimitását az istentisztelet/mise, valamint az áldozás rítusa még jobban megnövelte, hiszen így a választók és választottak mintegy megtisztultan, tiszta lelkiismeretük szerint dönthettek.¹⁴ Ennek a momentumnak nagy szerepe volt, hiszen a végleges döntést egykoron isteni sugallatként értelmezték. A kassai választott község tisztújítást követő beadányának érvelése szerint ugyanis „Isten ő felsége ő kegyelmek által helyezett akármely tisztben is”. Debrecenben a város élére „Isten állítson a nemes város igazgatására alkalmas személyeket”. Ez egyrészt a választóknak csak közvetítőként való értelmezésére mutat, másrészt a választottak legitimitációját is ezzel növelték.¹ Modor 1621. évi tisztújítást szabályozó statútumában ez jóval erőteljesebben jelenik meg, mivel ott kifejezetten azzal érveltek, hogy miután Isten fennhatósága kiterjed mindenre, ezért jogos és illő, hogy mindenekelőtt az összes

polgár részvételével az istentiszteletre kerüljön sor. Ezt követően az istentiszteleten megtisztult lélekkel vonulhatott mindenki a városházához, ahol szintén a polgárság egészének jelenlétében a választás történt. Besztercebányán a reggeli misét követően még a városházán a polgárság egésze közös imával kezdte el a választást.¹ Előfordult, hogy a választás kezdetén is a körmenethez hasonlóan vonult fel a teljes polgárság. A körmenet és/vagy a tisztújítás rituáléjának kezdetét sok esetben harangszó jelezte.¹⁷ Szokolca tisztújítása például körmenettel kezdődött, amely a plébánia-templomtól indult és a Szent György templomban ért véget. A körmenet közben egyházi énekeket, főként a „Veni sancte spiritus” kezdetű, főként nagyobb események kezdetéhez kapcsolódó, a Szentlélek segítségül hívását magában foglaló antifónát énekelték.¹⁸ Lőcse esetében a választás még jobban kötődött az egyházhoz, mivel az előző bíró a misét és az ilyenkor szokásos prédikációt (Richterpredigt) követően a templom udvarán nyilvánosan köszönt le hivataláról, majd a sekrestyében tette le hivatalának jelképeit. (Demkó 1897, 367–368.)

Ha egyházi szertartás előzte meg a tisztújítást, akkor arra a reggeli vagy kora délelőtti órákban került sor, mivel az istentisztelet vagy a mise reggel 7 óra körül kezdődött. Általában 9 óra táján, de Ruszton 8 órakor, Sopronban 1697-ben 10 órakor gyűltek össze a választásra.¹⁹ Ha nem volt reggeli istentisztelet, akkor általában délután, de előfordult, hogy már sötétedéskor kezdődött el a tisztújítás. Selmezbányán általában délután 5 órakor, 1697-ben 3 órakor kezdődött a választás, a körmöcbányai tisztújításnál pedig kifejezetten régi szokásként említették, hogy holdfénynél választják meg a bírót. Sopron és Kassa városában délután egy órakor kezdődtek a választások, annak ellenére, hogy a soproni polgármester 1608-ban erősen támogatta volna, ha a többi városhoz hasonlóan délelőtt gyűlik össze a polgárság. (CJM V/2. 122.) A soproniak ekkor még elutasították a javaslatot. A XVII. század végére azonban mind több helyen tértek át a kamarai biztos előírásainak megfelelő délelőtti időpontra. 1697-ben Sopronban és 1699-től Körmöcbányán is már délelőtt tartották a gyűlést.²⁰ A tisztújítások kezdetét sokszor befolyásolta, hogy a választók nem jelentek meg kellő számban, így akár három-négy órával is eltolódhatott a rituálé időpontja. Kőszeg és Besztercebánya esetében a választás a szombathelyi és nagyszombati, illetve a rimaszombati országos vásár időpontjával esett egybe, így azon eleinte csak nagyon kevesen jelentek meg, és hosszú órákba telt, míg elegendően gyűltek össze, hogy megválasszák vezetőiket. Más városokban is gondot okozott, hogy nem jelentek meg elegendően, hiszen ez ellen több alkalommal is statútumokat hoztak.²¹ A feltárt források ugyan nem említik minden esetben, de úgy véljük, általános gyakorlat lehetett, hogy az összegyűlt választójoggal rendelkezőket számba vették: a jegyző előtt a negyedmesterek, vagy kapitányok segítségével városrészenként jegyzékbe foglalták a megjelenteket. Sajnos ezek a jegyzékek (*liber/protocollum restaurationum*) nem minden városban maradtak fenn. Számunkra csak olyan városokból ismertek ezek a jegyzékek, amelyekből viszont rendtartások nem maradtak fenn. Ennek ellenére viszonylagos biztonsággal kijelenthető, hogy erre minden szabad királyi városban sor kerülhetett. A kassai jegyző ugyanis 1621-től külön kötetsorozatot indított, ahová nem csak a bírák, a belső és külső tanács választottjainak, hanem minden egyéb tisztviselő nevét is bevezették, sőt, évek hosszú során át az egyes negyedek és az alájuk rendelt tizedesekhez sorolt háztulajdonosok nevét is fellajstromozták.²²

Egyes városokról tudjuk, hogy ekkor került sor arra, hogy a teljes polgárságot megszemélyesítő választott község két tagja felszólította a választást moderáló jegyzőt vagy szószólót, hogy mondja el azokat az okokat, amiért összegyűltek. A moderátor ekkor — hangsúlyozva a választás isteni eredőit — elmondta, hogy a város régi szokásainak megfelelően vezetői megválasztására gyűlt össze, egyszersmind általában felszólította a községet, hogy ezt békességben tegye meg. A moderátor szerepe ekkor kiegészülhetett azzal, hogy a nem születési alapon, hanem választott tisztviselők hatalmát megerősítendő, a fennhatóságról és az alattvalók kötelességeiről tartson beszédet. A beszéd — miután ezt a résztvevők minden évben meghallgatták — egyben kiválóan alkalmas volt arra, hogy a polgári társadalom rendjét fenntartó „kódolt üzenetként” épüljön be a hallgatóság saját, a társadalomról alkotott erkölcsi normái közé. Ezt a beszéd után közösen (akár több nyelven) elmondott fohászkodás mintegy morális megerősítésként pecsételte meg.²³ A választás további részében is a jegyző, illetve a szószóló maradt meg a moderátori szerepkörben. Nem véletlen, hogy a szószólónak részben ezért, részben pedig a választott község, vagy a teljes polgárság és a belső tanács közötti közvetítőként tulajdonítottak nagy fontosságot.²⁴

A megfelelő létszámú választó összegyűlését követően a következő lépés a hivatalviselők leköszönése volt. A leköszönés rítusához általában hozzátartozott, hogy az adott tisztséggel együtt járó jelképet letették a tanácsterem asztalára, vagy átvitték egy másik helyiségbe. A jelképek használatáról elsősorban a dunáninneni és dunántúli városok esetében értesülünk, ahol általában kétféle tisztségjelző tárgyat használtak, a kardot és a pálcát. E városok nagy többségben a városvezető bíró kardot, a polgármester pálcát kapott. Kismarton és Szentgyörgy esetében biztos tudomásunk van arról, hogy ezeket a jelképeket használták. Sopron esetében a polgármester és a bíró hatalmát egyaránt a pálca szimbolizálta, ám a város és a városi kassza kulcsa is a jelképrendszer részét képezte. Ehhez hasonlóan Kassa és Lőcse vezetőinek hatalmát is a város kulcsainak viselése jelképezte. A nem oly nagy szabad királyi városi ranggal, és így hagyományokkal rendelkező Szentgyörgy tanácsának 1648-ban külön statútumot kellett hoznia arról, hogy a bíró és a polgármester a többi városhoz hasonlóan rendelkezzen jelvényekkel — karddal és pálcával —, amelyeket azon nyomban el is készíttetett.²⁵ A hivatal letételét általában megelőzte a város számadásainak felülvizsgálata, amit a XVII. század folyamán majd mindegyik külső tanács vagy a polgárság összessége beadványaikban sürgettek. Mivel ez sok esetben alapfeltétele volt a tisztújítás lebonyolításának, ezért nem csupán a legfelső tisztségeket hagyományosan ellenőrző testületek kezdeményezték a számadások időben történő beadását, hanem maguk a város vezetői is.²⁶

A tisztviselők hivatalának letételét követően a két testület, a belső tanács, illetve a külső tanács, valamint — ha az általában 24 tagú külső tanács mellett választott község is volt — a választott község, vagy ha a teljes, polgárjoggal rendelkező község szavazott, akkor a község különvált egymástól. A teljes község (*tota communitas*), vagy a választott község ekkor egy nagyobb helyiségbe vonult vissza, hogy ott jelölje ki a bíró és/vagy a polgármester tisztére általuk alkalmasnak vélt személyt.²⁷ A kamarai biztosok jelentéseinek némelyike megemlíti, hogy a városban szerzett információk szerint volt olyan időszak, amikor nem rendezetten történt a választás, hanem még a XVII. század folyamán is közfelkiáltással. Ez sok esetben nagy vere-

kedésekhez és felzúduláshoz vezetett. A kismartoni bíró 1692-ben arról emlékezett meg például, hogy mintegy 40 évvel azelőtt a bíró és a belső tanács választásában mindenféle nézeteltérés és felfordulás keletkezett. Emiatt a nép lármájára olyan embereket választottak bírónak és belső tanácsosoknak egy évre, akiket a következő évben ugyanez a népfelfordulás le is tett posztjukról. A városban dúló viszály Esterházy Miklós közbelépésére sem szűnt meg, így 1660-ban Nádasdy Ferenc országbíró elnökletével Kismartonba egy bizottságot menesztettek, hogy az a választás helyes menetét nyugodt mederbe terelje. E határozat szerint a polgárok egyenként szavaztak, mely szavazatokat a jegyző, a szószóló és hat belső tanácsos őrizte meg, így azokat ellenőrizni lehetett utólag is.²⁸ Pozsonyban 1697-ig éppen így, a városháza előtt összegyűlt tömeg felkiáltása alapján dőlt el a választás, ami Otto Christoph a Volkra báró, kamarai biztos ismeretei szerint minden évben nagy felforduláshoz, elégedetlenséghez és így lázongáshoz vezetett. A Pozsony rendtartásához magát mindenben tartó Modor városa is hasonló rendben folytatta le a választást, amely szintén alátámasztja, hogy a városokkal éppen nem kesztyűs kézzel bánó Volkra báró helyes információkkal rendelkezett.²⁹

A választás menetét nagy mértékben befolyásolta a városokban élő nemzetiségek aránya is. Ezzel a jelenséggel már a XV. században találkozunk Buda és Kolozsvár esetében. Budán az 1439. évben a német és magyar polgárok közt kitört zavargások az ismert kompromisszummal zárultak: a tanácsot ettől kezdve 50–50 magyar és német polgárból álló testület választotta. A tanácsstagok fele magyar, fele német volt, a bírói tisztelet egyik évben magyar, másik évben német viselte. (Szűcs 1955, ???) Kolozsvárott szintén több évtizedes viszálykodást zárt le egy hasonló kompromisszum, amely eredményeként a magyar és német polgárok szintén egyenlő arányban vettek részt a város igazgatásában, valamint annak jövedelmeiben és javaiban. Emellett létrehozták — szintén hasonló arányú összetételben — az itt felső tanácsnak nevezett testületet.³⁰ Hasonló kompromisszumra került sor Kassa esetében a XVI. század közepén, amikor az alapvetően német városba jelentős gazdasági erővel rendelkező, és az új kereskedelmi rendszerbe illeszkedő, pesti és szegedi származású magyar polgárság érkezett a városba. A megegyezés ellenére azonban nem tapasztalható, hogy valóban szigorúan be is tartották volna ennek az (egyébként budai mintára készült) egyezségnek a tartalmát, jöllehet vannak arra jelek, hogy a tisztek elosztásában a XVII. század elején valamiféle nemzetiségi paritáson alapuló rendszer működött.³¹ Más városokban is hasonló, nemzetiségi alapon nyugvó választási rendszert vezettek be, ami roppant bonyolulttá tette időnként a választás menetét. Nagyszombatban 1551-ig két nemzet (német és szláv), a hódoltsági magyar kereskedők beáramlása miatt pedig a XVII. század végéig (1690-ig) három nemzet (az előbbieket mellett a magyar) egyenlő arányban osztozott a választott községi és szenátori helyeken, valamint a bíró tisztelet is a három nemzet között felváltva töltötték be.³² Besztercebányán hasonló jelenségekre figyelhetünk fel már a XVII. század első negyedében. Az ekkor kiállított tisztújítási rendtartás azt sugallja, hogy a német és szlovák nemzetiségű városban Kassához hasonló, paritáson alapuló kompromisszum jöhetett létre. (CJM IV/2. 356–359.)

A választások menetrendjét alapvetően meg határozta, hogy a polgárjoggal rendelkezők mindegyike élhetett-e választójogával,³³ vagy elektorok útján történt a tisztújítás, így a polgárjoggal járó választójog egy szűkített változatával találkozunk

e. Ha ugyanis a választás elektorok (vagyis általában az ún. választott község, *electa communitas*, vagy sok esetben az ezzel egybeeső külső tanács) által történt, és/vagy a választás rituáléjában a szószólónak különleges szerepet szántak, akkor elsőként a választás e formájában kiemelkedő szerepet kapó szószólót (*tribunus plebis*, *Vormunder*) választották meg, illetve az elektorok létszámát egészítették ki, ha halálozás vagy más okok miatt nem lett volna teljes. Ekkor az elkülönülten tanácskozó külső tanács általában a szószóló vagy — ha többet választottak — szószólók tisztére jelölteket állított. Kismartonban, Bazin, Szakolca, Debrecen és Pozsony városában három jelöltet állítottak, a régi nagyszombati választási szokások szerint pedig szintén először a három szószólót választották meg, még pedig a három nemzetiség szerint 2–2 jelöltet, vagyis összesen hat jelöltet állítva.³⁴ Ha a városi polgárság egy szűkebb grémiuma választott, akkor a fenti módon, tehát elkülönülve a belső tanácstól, a választott község a teljes polgárságból kiegészítette magát, majd a testület vezetőt választott magának, vagyis a szószólót, akit azután a belső tanácsnak, illetve a városháza közelében összegyűlt polgárságnak is ünnepélyesen bemutatnak. A szószóló megbízatása ezekben a városokban általában egy évre szólt, de Szentgyörgy városában két évre kapott mandátumot.³⁵

A választott község által választó városokban csak ezt követően került sor a város vezetőinek választására, a többi városban pedig ez volt a tisztújítás első lépcsője. Erre abban az esetben is sor került, hogy ha az adott tisztség több évre, általában két évre szólt. Ekkor az elmúlt évben megválasztott bíró, polgármester vagy kapitány megerősítésére került csak sor, akit az összegyűlt közfelkiáltással hagytak meg tisztben.³⁶ Sopronban és Pozsonyban a polgármester, más városokban a bíró jelölése egyértelműen nem a teljes polgárság, hanem egy szűkebb grémium, általában a külső tanács, esetenként a külső és a belső tanács együttes hatásköre volt. A bíró- vagy polgármesterjelöltek közé általában beválasztották az előző évben nyertes személyt is, majd rendszerint két embert neveztek meg. Kismarton esetében az előző bíró mellett a teljes belső tanács (szénátus) automatikusan jelöltté vált, Besztercebánya esetében pedig egy még szűkebb testület, a Ringbürgerek csoportja állíthatott jelöltet. A soproni tisztújítások során kialakult rend alapján a község és a belső tanács egyaránt részt vett a jelölésben, miután a község három jelöltet állíthatott, míg a belső tanács saját jogán még egy személyt nevezhetett meg. Ha bírót és polgármestert, vagy ahol volt, kapitányt is választottak az adott városban, akkor mind a két vagy három tisztségviselőnél hasonló módon jártak el. Az önmagukat dunáninnyi szabad királyi városoknak nevező, a Kiskárpátok közelében fekvő városok többségében a várost vezető bíró alárendeltségében polgármestert és kapitányt is választottak. Szentgyörgy kivételével e városok (Nagyszombat, Modor, Bazin) mindegyikében a választás első napján adták le szavazataikat mind a három tisztségviselőre.³⁷

A szavazatok leadása történhetett a már ismertett, kissé archaikusnak tűnő módon, vagyis az összesereglett választópolgárok közfelkiáltásával, de már a kamarai biztosok megjelenése előtt is arra törekedtek a városok többségében, hogy a választás megfelelő rendben, elkülönülten történjen, a vezetését és a közbékét esetlegesen veszélyeztető zúgolódások nélkül. Az eddig ismert tisztújítási rendtartások egyöntetűen az alábbiak szerint szabályozták a szavazatok leadását. A szavazók mindegyikének esküt kellett tennie arra, hogy szavazatát titokban tartja. A szavazás idején kívánatos nyugalmat segítette elő az is, hogy a már ismertetett módon a

belső tanács és a választók külön helyiségben vagy épületben ülészetek, így a szavazatok egyenkénti leadása könnyebben megoldható volt. Selmecebánya esetében is így jártak el, majd a jegyző a három jelölt nevét felírta egy táblára, és a polgárkatalógus szerint minden egyes személytől illő módon és titkosan kivették a szavazatot, amit a nevek mellé írt vonással jelöltek. A szavazatokat itt a két szószóoló, Modorban két tanácsos, Besztercebányán a németek és a szlovákok közül két-két kiválasztott számolta össze, és összegezte. Nagyszombatban ugyanerről a módszerről csak az 1688. évi tisztújításkor döntöttek, és ettől kezdve így tartottak rendet a szavazatok leadásánál.³⁸ A kamarai biztosok későbbi jelentései tanúsítják, hogy ezt a rendtartást a század végén is betartották, mivel a tanács még a biztost is kifejezetten figyelmeztette a titoktartásra. Besztercebányán hasonló szokást követtek, és a szavazatok leadását megelőzően többször is figyelmeztették a szavazókat, hogy a kihirdetés pillanatáig nem szabad elmondaniuk, kire szavaztak.³⁹ Debrecen tisztújítási rendtartása igen sajátos módszert választott a szavazócédulák kiosztásában. A saját, a belső tanács és az egyes negyedekből delegált községtagok neveit egy listára írták fel, majd a választó külső tanács (nagytanács) tagjainak neveit külön cédulákra jegyezték le, amelyeket a negyedik szolgálatában állóknak adtak, hogy azokat osszák ki. A választás napján az, aki megjelent a tisztújítás színhelyén a szószólónak leadta a céduláját, hogy ezzel is ellenőrizni tudják, ki jelent meg, és ki maradt távol. A szavazás szintén külön teremben történt, ahonnan egyenként szólították be a szavazókat. A szavazás titkosságát ebben a városban a sűrű felszólítások mellett az is biztosította, hogy a kis tanácstermet a szavazás ideje alatt bezárva tartották. (Balogh 1989, 11–15.)

A város legfőbb vezetője vagy vezetői megválasztását követően vagy folytatták a választási procedúrát, vagy a többi tiszttviselő megválasztását másnapra hagyták. Selmecebánya, Kismarton, Kőszeg, Breznóbánya, Bazin, Sopron, Körmöcbánya, Ruszt, Kassa és Lőcse szabad királyi városokban a többi tiszttviselő megválasztását másnapra hagyták, ezzel is kiemelő a város első emberének vagy embereinek fontosságát.⁴⁰

A legfontosabb városi vezetők után a belső tanács, illetve bizonyos esetekben a külső tanács és a szószóló megválasztására került sor. A belső tanács (szénátus) tagjainak megbízatása a XVI–XVII. században szinte minden esetben már életfogytiglan szólt. A tanácsból csupán akkor lehetett így kikerülni, ha az illető annyira megöregedett, hogy feladatát immáron nem tudta ellátni, időközben meghalt, elköltözött, vagy ha valamilyen köztörvényes bűntettben bűnösnek találták. Ez lehetett bármilyen köztörvényes bűntett — volt hogy valakit házasságtörése miatt bocsátottak el a tanácsból —, vagy akár a tanács tagjaként elkövetett visszaélés is. Ebben az esetben mindkét testület csak kiegészítette magát. A belső és külső tanács tagjainak megerősítése hasonlóképpen ment végbe, mint azoknak a bírónak, polgármestereknek és kapitányoknak a megerősítése, akiket több évre választottak meg. A városok többségében megkérdezték a választókat (a községet vagy a választott községet), hogy van-e valami kifogásuk a jelenlegi belső tanács tagjai ellen, és ha nem volt ellentmondás, akkor mintegy közfelkiáltással meghagyták őket jelenlegi posztjukon. A másik megoldás szerint a jegyző egyenként szólította meg a belső tanács tagjait, akik elébe járultak, majd a tisztújítás moderátora (a jegyző vagy a szószóló) a választókhoz fordulva tette fel ugyanezt a kérdést.

A bíró megválasztását követően ugyanis a tisztújítást moderáló szószóló vagy jegyző felszólítására egyenként megjelentek a választók előtt. A jegyző vagy aljegyző felolvasta a nevüket a tanácsosok listájából, majd a választók az egyenként feltett kérdésre, vajon kívánják-e továbbra is az adott tanácsos megerősítését, megerősítették őket már elfoglalt posztjukban.⁴¹ Trencsén esetében mindkét ilyen extrém esetre sor került, amikor 1697-ben Demián Istvánt a városi vagyonnal való rossz gazdálkodással vádolták meg, míg Virágh Pál öregségére és paralízises betegségére hivatkozva nem kívánt tovább tanácsos maradni. Selmezbányán egy évvel később David Armpruster mondott le tanácsosi rangjáról, mert abban az évben megválasztották Hont vármegye szolgabírájává, és a két tisztséget nem tartotta összeegyeztethetőnek. A nagyszombati Nádassy Mihály ellen hasonló érvek merültek fel, mivel ekkor ő volt az esztergomi érsek nagyszombati házának udvarbírája. Ez ekkoriban kizáró tényezőnek számított, mert a város és az érsekség között a kocsmáltatás joga miatt pereskedés folyt. A Nádassy lemondását szorgalmazók ugyanis amiatt aggódtak, hogy mi történt volna, ha ebben az ügyben a város mellett vagy ellene kellene döntenie.⁴²

A lőcseivel ellentétben a kassai tisztújításokkal kapcsolatban nem rendelkezünk olyan előírással, hogy a tanácsosokat életfogytig választották volna meg. (Demkó 1897, 373–374.) Kassán már a 16. század közepétől élő metódusként figyelhetjük meg, hogy a várost irányító szűk elit egyik tagja minden esetben a szószóló tisztté is betöltötte. Ezzel a külső tanács mintegy manipulálhatóvá vált. A módszer hatékonyságát jól mutatja, hogy a hatalmi klikk tisztségelosztása a XVII. század második felében is megfigyelhető.⁴³ A külső tanács szerepét Kassán erősítette, hogy a szószólóval az élen a város gazdálkodásának egyik meghatározó ellenőrző tényezője is volt. A belső tanács gazdálkodásának az ellenőrzését ugyanis éppen a külső tanács, illetve a szószóló végezte. (Csizmadia 1941, 70.) A szenátusi helyek tehát csak ennek a rendszernek az ismeretében mondhatók stabilnak.

A nagyszombati választási rendszer nemzetiségi alapon történő szabályozása is hasonló helyzetet teremthetett, bár erre pontosabb adatsorok még nem állnak rendelkezésünkre. A fennmaradt jegyzőkönyvi bejegyzések szerint ugyanis a nagyszombati tisztújításokkor mindegyik tisztre a teljes polgárság — 1688-ban 190 fő — szavazott, majd a bíró megválasztását követően a három nemzet egyenként leadta szavazatait a magyar, német és szláv jelöltekre, akik közül 4-4 lett szenátor.⁴⁴ Ez persze nem jelenti azt, hogy adott nemzetiségen belül a 4 szenátori hely nem állandósulhatott, de mivel 1689-ig a teljes polgárság minden évben szavazott, ezért előfordulhattak változások.⁴⁵

A belső tanács tagjai kivétel nélkül minden városban a külső tanácsból választották ki, annak ellenére, hogy mind a kassai archontológiai adatsorok, mind pedig a választott község panaszai arra mutatnak, hogy ez alól is voltak kivételek.⁴⁶ 1621-ben a kassai tisztújításkor a külső tanács azt követelte, hogy „ha az Ur Isten valamely tisztben lévő atyánkfiát kiszólít ez világból: az n[emes] tanács minden haladék nélkül mást állasson azon tisztben helyette, ugyanazon natio közül, az minemű meghalt”. (CJM II/2. 162.) Negyed évszázaddal később pedig már arról értesülünk, hogy a bíró saját maga határozott egy-egy tanácsosi hely betöltése kapcsán. Miután tudjuk, hogy ebben az időszakban az egyik legerőszakosabb városi vezetői klikk töltötte be a fontosabb tiszteket, a panasz hihetőnek tűnik.⁴⁷ Eszerint az kívánták el-

érni a külső tanács tagjai, hogy ha „az tanácsbeliek közül valamelyik meghal, az nemes tanács száma közül állattassék más helyében, és így az nemes község száma közül is hasonlóképpen, mert elég gond és tiszt anélkül is az bíróságnak tisztí hogy ebben is az régi szép rendtartás observáltassék”. (CJM II/2. 223.)

A tisztújítás e szakaszában történt meg az alsó-magyarországi bányavárosok, valamint Sopron, Ruszt, illetve Trecsén és Lőcse városoknál a szószóló és a külső tanács, valamint Sopronban a kamarás megválasztása. E városokban is hasonló módon történt a választás, mint az előzőkben részletesen ismertetteketben. Az alsó-magyarországi bányavárosokban, Ruszton és Lőcsén a teljes község választotta a külső tanácsot.⁴⁸ Sopronban történt egyedül, hogy viszonylag hamar, a XVI. század első harmadától a 24 fős külső tanács összetétele nem a község, hanem a város legfelső vezetése, a polgármester, a bíró és a belső tanács döntésén alapult. (Tirnitz 1971, 54.) Az alsóbb tisztségeket ettől kezdve a város legfelsőbb vezetése — esetenként a külső tanáccsal együtt — osztotta el. A gondok éppen ebből fakadtak, ugyanis a belső tanács tagjai számos olyan gazdasági jellegű kisebb tisztelet ragadtak magukhoz, amely jelentős haszonhoz juttatta a város birtokaival, az árvapénztárral vagy a végrendeletek gondozásával megbízott tanácsost. A külső tanács tagjai éppen ezért sorozatosan panaszkodtak arra, hogy kizárólag a belső tanács tagjai, netán maga a bíró/polgármester töltötte be ezeket a tiszteket. Jellemző a város birtokainak gazdálkodását ellenőrző tisztelet betöltőkre, hogy a külső tanács beadványaiiban többször szerepel az elszámoltatás kötelezettsége, valamint az, hogy ha mégis megtörtént a gazdálkodás revíziója, minden esetben különféle „abususokra” találtak. Nagyon ritkán fordult elő, hogy a város pénzével rosszul gazdálkodó vagy tisztével visszaélő tanácsost felelőségre vonták volna, vagy netán elbocsátották volna tanácsosi tisztéből, mint ahogy Kassán, Táncos Pál esetében történt.⁴⁹ E városokban a belső és külső tanács, valamint a szószóló megválasztását követően került sor a tisztviselők beiktatására.

A bíró vagy polgármester, illetve a megválasztott testületek beiktatásának többféle módja volt. Azokban a városokban (Selmechánya, Kismarton, Kőszeg, Breznóbánya, Bazin, Sopron, Körmöcbánya, Ruszt, Kassa, Lőcse), ahol a többi tisztviselő választására másnap került sor, a bíró vagy részleges esküt tett az öt megválasztóknak és a jegyzőnek, melyben ígértet tett, hogy a város javát és előrehaladását fogja szolgálni, vagy végleg beiktatták aznap, illetve az esküre másnap került sor. Kismarton esetében a voksok összeszámlálása után a szavazatszámológok a belső tanács szobájába mentek, ahol a szószólónak és a községnek kihirdették az eredményt. Feltehetően ekkor vehette át a bíró tisztelet jelvényeit is. Sopronban ekkor adták át a polgármesternek a pálca mellett a város és a városi kassza kulcsait. Kismarton esetében a szószóló még a városházán, a község nevében beiktatta a bírót, aki a plébános jelenlétében letette az esküt. A bíró egyházi megerősítésére ezt követően került sor, amikor a városházáról harangzúgás közepette a nagytemplomhoz vonultak, ahol a többségében katolikus város polgársága előtt az időközben már stólabá és pluviálába öltözött plébános, ezzel is kiemelve tisztének Istentől nyert voltát, ismételten egy még erősebb esküre kötelezte. A bíró megválasztását és esküjét követően került sor a belső tanács megesketésére, amely azonban nem a templomban történt: a jegyző a városházán olvasta fel az eskü szövegét.⁵⁰ Breznóbányán és Kőszegen szintén még a választás napján sor került a bíró esküjére, melyet a plé-

bániatemplomban tartott misét követően a szószékről, a város teljes lakossága előtt tett le. Kőszegen ekkor a bíró az esti hét órás mise alkalmával tette le első esküjét a templomban, feltehetően a teljes polgárság előtt. Másnap a belső tanács megválasztását követően a tanács szintén letette az esküt, majd ezt követően a bíró ismételen esküt tett arra, hogy a tanács akaratát mindenben tiszteletben tartja, a város falait és kapuit épségben megőrzi.⁵¹ Bazinban nem a lelkész vagy a plébános, hanem orgonaszó mellett a jegyző olvasta elő az eskü szövegét.⁵² Azokban a városokban, ahol a bíró mellett polgármestert és esetenként kapitányt is ekkor választottak, csak a bíró tette le az esküt a templomban, a másik két tisztviselő még a templomi ceremónia előtt a városházán tette le a számukra kötelező esküt.⁵³ Bazinban erre úgy került sor, hogy a polgármester és a kapitány mellett a belső tanács is a városházán tette le az esküt.⁵⁴

A többi városban, ahol a tisztújítás e periódusa egyetlen nap alatt zajlott le, vagy a bíró esküjére csak az összes vezető testület megválasztása után került sor — hasonló jelenségekre figyelhetünk fel. Szentgyörgy városában például a választások legfontosabb részét ugyan egyetlen nap alatt bonyolították le, de olyan típusú rendtartással találkozunk, amelynél a választott község és a szószóoló megválasztására hamarabb került sor, mint a bíróéra. Itt miután lebonyolították a tisztviselők és testületek választását, a megválasztott tisztviselők, valamint a belső és külső tanács tagjai, illetve a község esküt tett az uralkodóra és a város javára. Ezt követően a megválasztottak, valamint a község a Szent György templomba vonult, ahol a frissen megválasztott bíró a kereszt előtt letette az esküt, amelyet a plébános olvasott elő. Másnap a belső tanács tagjai vonultak harangszó mellett a templomba, ahol misét hallgattak, majd a belső és külső tanács megválasztását követően már a városházán szintén letették az esküt.⁵⁵ Modorban, ahol a választás szintén egy nap alatt zajlott le, a megválasztottak esküjére mégis csak másnap került sor, de ők már nem az egyház képviselője előtt tették ezt, hanem a bírónak esküdtek.⁵⁶

A fentebb tárgyalt alsó-magyarországi városok mindegyikében általános szokásként figyelhettük meg tehát, hogy a bírón (Pozsonyban a polgármesteren, Sopronban a polgármesteren és a bírón) kívül a többi tisztviselő a városházán tette le az esküt. Ezzel szemben a bíró (Pozsony esetében a polgármester, Sopronban mind a kettő) a város első embereként minden esetben a templomban, több város esetében a városházán és a templomban is a jegyző vagy a plébános jelenlétében tette le az esküt. Mivel láthattuk, hogy a korabeli közbeszéd a választást a választók közbejöttével Istennek tulajdonította, ezért jogosnak is tűnt, hogy a választást egyházi esküvel pecsételjék meg, ami egyben a város vezetésével megbízottat is erősebben kötötte, mint a városházán tett egyszerű eskü. A város első emberének eskütételére a választottakat az őket megválasztók kísérték el a város lakosságának sorfala között. A díszes felvonulást már ekkor a város által felfogadott trombitások és dobosok által szolgáltatott zene kísérte, amely így minden esetben mintegy processzióként, körmenetszerűen történt. Nagyszombaton a város központjában lévő tűztoronyban helyezték el a muzsikusokat, akik onnan kísérték az eseményt zene szóval.⁵⁷ Az eskütétel minden esetben a templom főoltára előtt a keresztre vagy az evangéliumra történt. Sopronban olyan szokás igényével is találkozunk, amely már egy másik országrész, a felső-magyarországi városok ceremóniális előírásaihoz közelít. 1626-ban a soproni község azt a régi szokást kérte számon a tanácson, amely

során a polgármester és a bíró által a Szent György templomban leteendő esküt megelőzően a lelkészek seniora prédikációban hívta fel az új tisztviselők figyelmét a lélek tisztaságára és tisztük becsületes elvégzésére. (CJM V/2. 165.) Ez a felső-magyarországi városokban használatos ún. Richterpredikt soproni változata lehetett. Az eskü letételének végén minden esetben az egyházi rituáléban záróénekként használt „Hymnus Ambrosianus”, vagyis a „Te Deum” hangzott el, majd ennek végeztével a városokban bevett szokásként, a megválasztott legfontosabb személyeket (bíró, polgármester, kapitány) a választók ünnepélyesen a házukig kísérték.

A bíró beiktatása főként a felső-magyarországi városokban más ceremóniát is követhetett. A bírót Kassán és Debrecenben igazolhatóan hasonló módon, a külső tanács szavazataival választották meg, beiktatására még aznap sor került, míg a belső tanács választását csak másnap ejtették meg. Simplicissimus leírásában a bíró beiktatása szinte külön színjátéknak tűnik, amelyben sokasodnak a bíró legitimitását erősítő jelképek. A megválasztott bírót ugyanis a választópolgárság a nagytemplom melletti temetőbe kíserte, ahol a felsorakozott céhtagság, mesterségük jelvényeivel ékesítve üdvözölte az új bírót, és ajándékokkal halmozták el, köztük egy hatlovas, fával megrakott kocsival. Ez utóbbi arra szolgált, hogy ha a bíró városát elárulná, ezzel a fával égessék el. A beiktatás során trombitások és dobosok zenéje tette még ünnepélyesebbé az eseményt. Két tanácsos egy székhez vezette, a bíró leült, majd miközben négy tanácsos a székekkel együtt felemelte, az összegyűlt polgárság vivat kiáltásokkal üdvözölte. Az eseményt körmenettel kezdődő istentisztelet és rövid magyar illetve német nyelvű bíróválasztási prédikáció, majd a városházán tartott lakoma zárta le. (Simplicissimus 1956, 165.) Az új bíró háromszori felemelése, valamint a bíróválasztási prédikáció (*Richterpredigt*) és az azt követő lakoma a lőcsei gyakorlatból is ismert. (Demkó 1897, 367–369.) A debreceni gyakorlatot Balogh István forrásközléséből szintén részletesen ismerjük, és így tudjuk, hogy nagyon hasonlított a kassaihoz, főként a más városokban nem tapasztalt ceremóniális elem, a bíró négy tanácsos által történő felemelése miatt is. (Balogh 1989, 15.) Mivel nem tudjuk, hogy a debreceni tisztújítások a szabad királyi városi rang elnyerése előtt hogyan zajlottak, nem jelenthetjük ki biztosan, hogy e hasonlóság összefügg azzal az eseménnyel, amire 1693 nyarán került sor. Ugyanis ez év júniusában, a szabad királyi rang elnyerését követően Debrecen azon nyomban követeket küldött Kassára. Instrukciójuk szerint a debreceni tanács — járatlan lévén a szabad városi státusban — elsősorban a kassaiak támogatását és együttműködését szeretne volna elnyerni, valamint küldötteik — „*civitas nova*”-ként — a felső-magyarországi városokban elfogadott és használt törvénykezési gyakorlatról, a polgárjog elnyeréséhez szükséges testimoniális levélről, illetve a polgáresküőről kérdezgették a kassai tanácsot.⁵⁸ Mindenesetre a két ceremónia specialitásaiban is megegyező lépései azt sugallják, hogy e módszer kialakulásában szerepet játszott a kassai tisztújítási rendtartás, amelyet 1693-ban megismerhettek a debreceni követek.

A korai abszolutista várospolitikai éppen e területen, vagyis a tisztújítások során jelent meg elsőként, mégpedig a fentebb elemzett, osztrák példa magyarországi adaptációjaként. E folyamatnak már a XVII. század elején megfigyelhetők az előzményei. Az ekkor lefolytatott vizsgálatok (1603, 1613–14) egyértelműen arra mutatnak — hiszen azok elsősorban a városok gazdálkodásának átláthatóságát célozták meg —, hogy a bécsi udvar a szabad királyi városok jövedelmét és kormányzatát jóval erőtelje-

sebben kívánta a központi szervek alá vonni. A városok jövedelmeinek átláthatóságát és egyben politikai támogatását igyekeztek elérni a királyi biztosoknak kiadott utasítás azon pontjaival, melyek a városi önkormányzat belső összetételén kívántak változtatni. Elsősorban a vallási összetétel már itt megjelenő szabályozására gondolkunk. Ennek érdekében a bécsi udvar a kamara segítségével olyan jogi „eszmerendszer” épített ki a XVI. század utolsó évtizedeitől kezdve, amely alapján a szabad királyi városokat tulajdonképpen a királyi birtokok közé sorolhatták volna. Az osztrák gyakorlatban jól ismert *Kammergut* fogalma pedig a bécsi hatóságok számára egyértelműen azt jelentette — hiszen ez alapján ellenőrizték az osztrák városokat is —, hogy a városok felett az uralkodó szabadon, a város közössége, valamint a rendek beleszólása nélkül rendelkezhet. (Scheutz 2006a, 51–63.; Scheutz 2006b, 309–337.) Az osztrák városokban épp úgy, mint a magyarországiakban a biztosoknak az „egy állam – egy vallás” alapelvét alkalmazva olyan tisztviselőket kellett hatalomra juttatniuk, akik katolikusok, valamint tisztességes, jó képzettségű emberek.⁵⁹

Emellett — ahogy az osztrák városokban — az állam szempontjából hasonló, ha nem fontosabb adófizetési képesség megerősítését is elő kellett segíteniük, hiszen ekkor a városok már jelentős adóhátralékokat halmoztak fel.⁶⁰ A XVII. század közepén írt, Bruck an der Leitha városába kiküldött biztos (*Wahlkommissar*) utasítása szerint elsődleges feladata általában a választás lefolytatása volt, de az összes városi tisztséget is felügyelnie kellett. Az éves tisztújítás alkalmával, még a választást megelőzően ellenőriznie kellett a városi tisztviselők számadásait, valamint a város általános állapotát is meg kellett ismernie az alábbi területeken: vallási viszonyok, az egyházak és a templom állapota, a városi ispotály és annak birtokainak állapota, a városi polgárság általában, hány személy foglal helyet a belső és a külső tanácsban, milyen egyéb hivatalok vannak, hány templom és lelkészség van a városban, és azoknak milyen birtokaik vannak, milyen a lelkigondozás állapota és milyen panaszok, sérelmek vannak a plébánossal szemben, milyen állapotban vannak a házak, milyen állapotban vannak a város falai és erődítései, az adózás hogyan történik, az adószedés állapota milyen, az árvák vagyonát hogyan kezelik, illetve egyéb speciális, évente változó kérdések. (Troll 1965, 62–68.)

A Magyar Kancellária által a Magyar Kamarának kiadott parancslevelek 1672, de még inkább 1690 után szinte szó szerint azonos utasítással küldték ki a kamarai biztosokat minden évben a magyarországi szabad királyi városok tisztújításaira.⁶¹ A várospolitikai fordulópontjának tekinthető korszak már kezdetektől olyan változtatásokat eredményezett, amelyek alapvetően — részben adófizetési moráljuk javítása miatt — a városok korszerűbb, „közigazgatásszerűbb”, szakszerűséget sugalló irányítását kívánta megvalósítani. A célok elérése azonban nem történt meg egyik évről a másikra. Azt már most megállapíthattuk, hogy a tisztviselők kiválasztásában a „katolikus” mellett a „szakképzett” (*qualificatus*) jelzők is megvalósulni látszanak, hiszen a soproni városvezető új elit tagjainak jelentős része egyetemet járt, jogi és igazgatási ismeretekkel rendelkező személy volt.⁶²

A kamarai utasításokban foglaltak elérése nem volt egyszerű. A városok mindegyike erőteljesen tiltakozott a biztosok megjelenése ellen, akik sokszor csak erőszakos eszközök bevetésével tudták elérni, hogy a város vezetése elismerje őket az uralkodó jogos képviselőjének, és intézkedéseiket — amennyire lehetett — végrehajtsák.⁶³ A jelenleg tárgyalt téma is arra kényszerít, hogy csupán a biztosok azon te-

vékenységével foglalkozunk, amely a városi tisztújítások folyamatával kapcsolatos. A biztos által kijelölt személyek megválasztása, és a várossal történt hadakozások története ugyanis túlnyúlik e tanulmány témakörén. Azonban a különböző kamarai biztosok tevékenysége sem nélkülözte az azonos elemeket. A bevezetett intézkedések egy része ugyanis a választás jobb irányíthatóságát és befolyásolhatóságát szolgálta, míg a ceremónia megváltoztatása végett hozott döntések másik része éppen a szakszerűséget sugallta, egyben bizonyos egységesítési törekvéseket is felfedezhetünk.

A kamarai biztosok e tevékenységi körének legjellemzőbb forrása a mellékletben kivonatosan közölt uralkodói parancslevélnek is tekinthető privilégium. A császárvároshoz közeli, ideiglenesnek tekintett érseki székhelyre ebben az időszakban éppen a királyi jogügyigazgatót, Simoncsics-Horváth Jánost küldték ki, hogy ellenőrizze a város tisztújítását. Amikor 1690-ben a Magyar Kamara biztosa első ízben hajtotta végre uralkodója parancsát,⁶⁴ és érkezett meg Nagyszombatba, roppant mód meglepődött a város furcsának tűnő választási módszerén. Mint ahogy már fentebb említettük, Nagyszombat ugyanis — egyedül a szabad királyi városok között — egy mozgó ünnephez kötötte tisztújításának időpontját, amely az ellenőrzést nagy mértékben megnehezítette. A kamarai és kancelláriai alkalmazottaknak ugyanis a nagyszombatiak jelentős gondot okoztak azzal, hogy nem egy változatlan időpontot kellett évről-évre a fejükben tartani és utasítani a kamarát a biztosok kiküldésére. Emiatt már az első esztendőben késve bocsátotta ki a kancellária a parancslevelét, amely így meg sem érkezett a városba.⁶⁵ A királyi jogügyigazgató jól ismerve a többi város választási gyakorlatát azonnal változásokat sürgetett. Javaslatait I. Lipót jóváhagyta és 1690. július 24-én privilégiumlevél formájában részletesen szabályozta — pozsonyi mintára — a város tisztújítási procedúráját.

A nagyszombati gyakorlat szerinti Húsvét hétfő helyett Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét jelölték ki a választás napjává. Az addigi szokásokkal ellentétben nem a városban élő három nemzet közül választottak *fürmendereket* és kamarásokat, hanem a többi városhoz hasonlóan nemzetiségtől függetlenül kellett voksloni. A választás menetét is oly módon szabályozták, hogy azon mindenki — a korszakra jellemzően külön kiemelve az egyházi személyeket és nemeseket — jelenjen meg, aki választójoggal rendelkezik, és a három jelölt közül elsőként a szószólót, másként a *fürmendert* válasszák meg. Ezt követően válasszanak meg 73 személyt, akik a 60 fős külső tanácsot, a bírót és a belső tanácsot fogják alkotni. Majd ezt követően jelölik ki a bírót, a polgármestert, a kapitányt és a belső tanácsosok személyét. A választás után vonuljanak a templomba, ahol a szentmisét követően a bírót és a megválasztott testületek tegyék le az esküt. A változtatás legfontosabb része tehát az volt, hogy immáron nem vették figyelembe a nemzetiségi arányokat, és a tisztviselőket nem a teljes polgárság (vagyis a polgárjoggal rendelkezők összessége), hanem a 60 fős külső tanács (választott község) szavazta meg. A választott községet ezentúl a városi polgárság választotta, a tagok személye a többi, hasonló jellegű tisztújítási rendtartással rendelkező városban követett gyakorlattal megegyezően, csak üresedés esetén változott. Az új személyt a polgárság szavazta meg, de a szenátus jóváhagyása is szükséges volt, hogy teljes jogú taggá váljon.⁶⁶

Természetesen egy rendelkezés csak annyit ér, amennyit végrehajtanak belőle. Itt sem volt ez másként, mert a pozsonyi minta csak részleteiben teljesült, bár meg kell említeni, hogy a végrehajtott változtatások éppen a fontosabb rendelkezések kö-

zül valók. A kamara azon óhaja, hogy Nagyszombat tisztújítására ne egy mozgó-ünnepen kerüljön sor, nem valósult meg. A város ezt követően is minden évben húsvét hétfőjén kerített sort vezetőinek megválasztására. A kamara ebbe végül kénytelen volt belenyugodni, talán éppen azért, hogy az államigazgatás számára fontosabb tételek megvalósulhassanak. Az új választási gyakorlat, miszerint nem a teljes község, hanem a választott község, vagy a külső tanács választott, ugyanis érvényben maradt, és ezután így választották meg a nagyszombati bírót, polgármestert és kapitányt.⁶⁷ A választás e módon történő szabályozása egyértelmű előnyökkel kecsegtette a kamarai biztosokat, hiszen ha a választott községbe megfelelő embereket sikerül beválasztatniuk, akkor nem a teljes, polgárjoggal rendelkező községgel kell valahogy dűlőre jutniuk — ez feltehetően nem sikerült volna az evangélikus többségű városokban —, hanem elegendő a külső tanácsot meggyőzni.

A város nemzetiségek szerinti delegálási és választási gyakorlata szintén csak nehezítette volna a kamara helyzetét, mivel így sokkal nehezebb lett volna nemzetiségként arra alkalmas katolikus vallású személyt találniuk. Ne feledjük, hogy ebben az időszakban a biztosok számára a fő problémát az okozta, hogy olyan katolikust, aki képzett, és a város is elfogadja, nehezen találtak még a katolikus egyházi székhelyen, Nagyszombatban is. Nem véletlen, hogy a biztos az esztergomi érsek nagyszombati provizorát igyekezett minél jobb pozícióba juttatni.⁶⁸ A nagyszombatiak természetesen ennek ellenére igyekeztek ellenállni a kamara követelményeinek, hiszen több évszázados hagyományokról és saját érdekeikről volt szó. Amint olyan kamarai biztos érkezett, akivel még nem volt dolguk, azonnal megpróbálták kihasználni a biztos vélt tájékozatlanságát, és megkísérelték elhitetni vele, hogy az általuk jogosnak vélt gyakorlat követendő. Ez történt 1699 áprilisának végén, amikor Philip Jakob de Hirschberg kamarai tanácsos jelent meg a városban. A külső tanács azonnal a régi módszer alapján, nemzetiségek szerint igyekezett jelölteket állítani, hogy a hat jelölt közül három szószólót válasszanak. Hirschberg azonban kellően felkészülhetett a feladatra, mert az uralkodónak 1690-ben kiadott privilégiumlevelére hivatkozva szólott hozzá a választáshoz, és ragaszkodott ahhoz, hogy a privilégiumlevel szerint történjen a jelölés és a szószóló megválasztása. A bíró, a polgármester és a kapitány választási metódusában is vita kerekedett a belső tanács és a biztos között, mert a biztos állította, hogy jelöléskor nem lehet tekintettel lenni a nemzetiségre, mivel az nem egyezik a privilégiumlevelben írottakkal vagy a többi város gyakorlatával. Mindkét alkalommal végül az ő álláspontja kerekedett felül.⁶⁹

Hasonló, teljes körű változtatásra a XVIII. század első harmadáig nem került sor a városok tisztújítási rendtartásában, de e rendelkezés szelleme egyes elemeiben más városokban is érezte hatását. A nagyszombati választási szabályzat nemzetiségekre vonatkozó pontjai annyiban váltak minden városban használatossá, hogy a többi városban — Besztercebánya kivételével — nem találkozunk többé ilyen gyakorlattal.⁷⁰ Besztercebányán azonban éppen a kamarai biztos volt az, aki ezt a más városban nem szívesen látott módszert bevezette. I. Lipót 1691. szeptember 18-án kiadott parancslevelének ismeretében arra következtethetünk, hogy a kiküldött kamarai biztosok ugyan olyan nagy ellenállásba ütközhetek az alsó-magyarországi bányatermelés központjában 1690-ben, mint a többi városban 1670 táján. Az uralkodó ebben az utasításában is az 1647:78., 1635:21. és az 1609:44. törvény-

cikkeket idézte — melyek alapvetően a magyar nemzetiségű, valamint a református polgárságot támogatták akkor —, mint a többi városnak két évtizeddel korábban kiküldött parancslevelében. (Heimler 1942, 69–70.; Paur 1858, 23.; Németh 1943, 271–277.; Hepding 1973, 79–100.) Az uralkodó azt nehezményezte, hogy a két megüresedett szenátori helyre — az 1609:44. tc. értelmében — 2000 forint büntetés terhe alatt nem a korábban megszabottak szerint a magyar-szláv nemzetből választottak katolikus személyt, hanem a németek közül. A nemzeti szellemű történetírás számára érthetetlennek tűnő rendelkezést megmagyarázza, hogy Besztercebánya városvezető elitjét egyértelműen a német származású evangélikus többség alkotta az alapvetően kamarai vagy vármegyei, többségében katolikus alkalmazottakból kikerülő magyarokkal, valamint a bányamunkásságot és a kézművességet alkotó szlovákokkal szemben.⁷¹

A nagyszombati rendelkezésekhez hasonlóan Kőszegen, Pozsonyban és Modorban is úgy szabályozták a biztosok a városi tisztújításokat, hogy a választók körét lecsökkentve a választott községre testáltatták a polgárjogúak ehhez fűződő jogait. Kőszegen „ad normam aliarum civitatum liberarum regiarum” 1691-ben Mednyánszky Pál kamarai biztos, Pozsonyban Otto Christoph a Volkra, Modorban 1696-tól Johann Fronck vezette be a elektorok útján történő szavazást, ami ellen a városi polgárság folyamatosan kérvényeket adott be, eredménytelenül.⁷² A biztosok mindkét városban a változtatások okaként a tömeg által okozott felfordulást hangsúlyozták, nem is ok nélkül, hiszen a XVII–XVIII. század fordulóján számos hasonló esetre került sor részben a biztosok beavatkozása, részben a városban az adóterhek növekedése miatt egyébként is mind nagyobbá váló elégedetlenség miatt.⁷³ A csődület és az esetleges lázongás elkerülése végett más intézkedéseket is hoztak a kamarai biztosok. Ugyanaz a Palugyay Gábor tiltotta meg a kőszegi tisztújítások alkalmával gyakran részeges verekedéssé fajuló zavargások miatt, hogy a város kocsmáit és sörkiméréseit nyitva tartsák, mint Szokolcán, ahol a városi pince kulcsának átadása a rituálé állandó részévé vált.⁷⁴ A városokban már korábban gyakorolt módszer, miszerint szétválasztották a választókat a köznéptől, és a belső tanáccsal, valamint a polgárok összességével egy közvetítő, általában a szószóló vagy szószólók tartották a kapcsolatot, szintén alkalmas volt arra, hogy a rendbontásokat megakadályozza. A kamarai biztosok nagy többsége — a választott községek kialakításán túl — a szavazatok leadásának gyakorlatát éppen ezért szabályozta. Pozsonyban a tömeg által mintegy közfelkiáltással történt szavazást Otto Christoph a Volkra 1698-ban vetette el. A választások alkalmával kialakult nagy felháborodást és lázongást a biztos úgy igyekezett megszüntetni, hogy a községet egy külön szobában gyűjtötte össze, amelynek két ajtaja volt, egy bejárat és egy kijárat. A polgárokat ezen az ajtón egyenként kellett beengedni, hogy szavazatukat a biztos jelenlétében leadhassák.⁷⁵ A módszer ugyan járt bizonyos hátrányokkal is, hiszen a kamara kiküldöttei így a jelölés és esetenként a választások menetébe nem tudtak beleszólni, mint ahogy Sopronban ezt Erdődy Kristóf Antal felismerte, de javaslatára, hogy előtte történjen a község jelölése és szavazása, nem talált támogatót.⁷⁶ A lázongástól való félelem miatt a kamarai biztosok igyekeztek a választás napján a voksolást minél korábbi órára tenni. Esztergom 1724. évi statútumában ugyanis kimondták: hogy a tumultust okozók ne gyűlhessenek össze megfelelő számban, ezért a választásnak és a bíró beiktatásának délután 3 óráig meg kell történnie. (CJM

IV/2. 662.) Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy Selmezbányán és Körmöcbányán éppen úgy sürgették a biztosok a választást, mint Sopronban és Kőszegen.⁷⁷

A tisztújításokkal kapcsolatban is felfigyelhetünk arra a városi igazgatás szakszerűsödésével együttjáró jelenségre, ami a városi igazgatás igazi állami hivatallá történő változtatásával járt együtt.⁷⁸ A hivatalszerűbbé válást segítették elő azok az előírások, amelyek többek között a tisztújításon való kötelező megjelenést írták elő. Láthattuk, hogy a kőszegi és besztebányai tisztújítás negtartását jelentősen nehezítette, hogy a város vonzáskörzetébe tartozó országos vásárok időpontja egybeesett a választásával. Kőszeg esetében láthattuk, hogy emiatt a választás időpontja akár több órával is elhúzódhatott, ami nem csak a biztost bosszanthatta, hanem a feleslegesen összehívott választók kedélyét sem hűtötte le, így azok a zavargásokra még hajlamosabbakká válhattak. A kamarai biztosok ezt úgy oldották meg, hogy a választók számára még szigorúbbá tették a megjelenést. Kőszeg és Szakolca esetében tudjuk, hogy a kamarai biztos utasítására vezették be, hogy aki nem jelent meg időben a tisztújításon, annak 12 forint büntetést kellett fizetnie.⁷⁹ Ez a rendelkezés nem volt újdonság, hiszen a biztosok is mint a szabad királyi városokban bevett gyakorlatról beszéltek erről az intézkedésről, de más városok rendtartásában is találunk rá adatot. (CJM IV/2. 317–318., 442.) Más jelét is lelhetjük annak, hogy a biztosok a városi gyakorlat más, régmódinak és elmaradottnak tekintett jellemzőit is meg kívánták szüntetni. Ez a hivatalszerűbbé válás mellett olyan kisebb intézkedésekben is tetten érhető, mint Bazin esetében, ahol a város harmadik embere, a kapitány tisztének jelképeként botot viselt. Szunyogh János György biztos azonban úgy ítélte meg, hogy ez nem illik egy szabad királyi városhoz s bizonyára még abból az időből származott, amikor Bazin földesúri mezővárosként jobbágyi állapotú lakosokból állt. Ezért elrendelte, hogy a kapitány hivatalának jelképe ezentúl a kard legyen.⁸⁰

Az európai tendenciákat mutatja az is, hogy az állam a városi igazgatásban részt vevőket egyre inkább saját hivatalnokainak kezdte tekinteni, akik immáron nem eredeti foglalkozásuk mellett viselnek megbecsülésüket jelző tiszteket, hanem az egyre inkább hivatallá formálódó tiszttel, mintegy állami hivatalnokként látják el. Ennek első lépcsője volt az, hogy a biztosok feladatuk ellátása közben valóban az uralkodó személyében eljáró tisztviselőként tűnjenek fel. A tisztújítások során több olyan változás is született, amely ezt volt hivatva elősegíteni. A kiküldött kamarai biztos megérkezése és a tisztújításra való meghívása a XVII. század utolsó harmadában beépült a mindenkorinál nagyobb pompába. Mihelyt a biztos megérkezéséről a város vezetése tudomást szerzett, esetenként a bíró vagy a polgármester, a szószóló vagy szószólók, illetve a belső tanácsból és a külső tanács tagjai közül azonnal követeket menesztettek hozzá, akik — mivel a tisztújítások valamely fontos egyházi ünnephez kötődtek — a tisztújítás és az ünnep alkalmával illően köszöntötték őt. A biztos ekkor kinyilvánította, hogy miért érkezett, majd a legtöbb esetben a megbízható küldöttekkel megbeszélést folytatott. A tisztújítás napjának elérkezével az összegyűlt polgárok, a választók és a város vezetése nevében ismételten küldötteket menesztettek hozzá, akik a város nevében meghívták a tisztújítás helyszínére. A biztost illő tisztelettel kísérték oda. Otto Christoph a Volkra báró még ezen is túlment: Volkra a hintóján utazott a városházáig, ami mellett a város több előkelőségei csupán gyalog tehették meg az utat.⁸¹ A biztos a városháza tanácstermében a legelőkelőbb

helyet foglalta el. Volkra báró ebben a kérdésben sem bízta a véletlenre a dolgot. Az Alsó-Ausztriai Kamara tanácsosaként feltehetően több osztrák város tisztújításán megszokott gyakorlathoz tartva magát, pontosan meghatározta, hogy a kamarai biztosnak melyik, valóban a legelőkelőbbnek számító helyet kell elfoglalnia.⁸² Szokolcán a biztos jelentőségét azzal is kiemelték, hogy az ilyenkor szokásos reggeli körmenet alkalmával a menet az ő szállását is érintette.⁸³

A tisztújítás következő szakaszában is a választás legfontosabb szereplőjévé vált az uralkodó képében eljáró kamarai alkalmazott. Sopronban és Szokolcán például a király emberének adják át a várost és a város vezetőit jelképező kulcsokat, a bírói és polgármesteri pálcát vagy kardot, és tőle is kapják vissza a megválasztott tisztviselők: e szertartással jelképesen is a királyt megtestesítő személy iktatja be a város új vezetőit.⁸⁴ A városokban egyébként minden esetben a kamarai biztos erősíti meg a király nevében a megválasztott tisztviselőket és testületeket. Kismartonban nem a választott község, hanem a jegyző és a szószólók közbejöttével a biztos előtt számolták össze a szavazatokat is, és bizonyosan tudjuk, hogy ugyanitt, valamint Szentgyörgyön, Modorban és Besztercebányán a biztos kezébe tették le az esküt is.⁸⁵ Nem véletlen, hogy a Selmecbánya tisztújítására kirendelt Borsiczky János besztercebányai harmincados egyenesen arról írt jelentésében, hogy — nyilvánvaló túlzással — ő választotta meg a város vezetőit.⁸⁶ A kamarai biztos ezen túlmenően utasításának szellemét követve a római katolikus vallás méltóságát is igyekezett visszaállítani az ekkor még döntően evangélikus többségű városokban. Pozsony első, kamarai biztos jelenlétében történt tisztújításain az evangélikus városvezetőknek kötelező módon ott kellett lenniük a bíró eskütételénél, melyre a dómban, katolikus papok segédletével és katolikus himnuszok kíséretében került sor.⁸⁷ A kőszegi tisztújítás ceremóniális előírásait pedig azzal egészítették ki, hogy — a Szokolcán is megismert módszer szerint — a tisztújításnak körmenettel kellett kezdődnie. A biztos kötelezte az összes tanácsost és bírót, valamint a választott község tagjait, hogy vegyenek részt rajta, és a Hymnus Ambrosianus valamint a „Veni sanctus spiritus” dallama mellett vonuljanak fel, még komolyabbá téve azt, ezzel is növelve a választás ünnepélyességét.⁸⁸ A ruszti tisztújítás azon gyakorlatát, hogy a bíró ne a városházán, hanem a városi plébánián tegye le az esküt, szintén a várost ellenőrző biztos vezette be.⁸⁹

A választás idejét és időtartamát is igyekeztek a biztosok szabályozni, nehogy a túlságosan hosszadalmas tisztújítás nagy terhet rójon rájuk, mivel általában egy biztos több várost is ellenőrzött. Ennek érdekében a felső-magyarországi városokban a tisztújítás időpontját is kénytelenek voltak megváltoztatni, mivel ezekben kivétel nélkül Vízkereszt ünnepén tartották választásaikat.⁹⁰ (Németh 2003, ??????) A körmöcbányai tisztújításra 1699-ben kiküldött Péterffy Ferenc éppen ezért változtatott a választás menetrendjén, és a körmöciek régi szokását, miszerint a belső tanács választására a tisztújítás után egy héttel került sor, eltörölte, és a többi városhoz hasonlóan már másnap megejtették.⁹¹ A városok pontos számvetési felülvizsgálata a már említett ok, a városok eladósodása miatt szintén nagyon fontos volt. Otto Christoph a Volkra ezen úgy változtatott, hogy a kamarás mellé ellenőrt rendelt ki, és a tisztre azonnal a konvertált pozsonyi polgárt, Theophil Fischert nevezte ki.⁹² A városi tisztviselők hivatalnoki attitűdjeként tüntethetjük fel azt a soproni tisztújításon előforduló jelenséget, hogy 1698-ban a polgármester választásánál 19–20 ellenszavazatot is leadtak. Emiatt Erdődy Kristóf Antal kiküldött biztos, mint egy gyengén teljesítő hi-

vatalnokot felszólította a polgármestert, hogy jobban viseljen gondot a város dolgaira.⁹³ A városok alapvető igazgatási szokásainak megváltoztatása is ebben a korban kezd felszínre törni. Láthattuk, hogy a biztosok által erőltetett egységesítés és a választások nyugodt lebonyolítása a legtöbbször egybeeső megoldásokat szült. A biztosok számára azokban a városokban, ahol már megfelelő képességű, igazgatási gyakorlattal rendelkező városi jelöltekkel lehetett számolni, az is jó megoldásnak tűnt, ha ezeket a személyeket hosszabb időre választatták meg. Besztercebányán erre 1696-ban került sor, amikor Borsiczky János a város általa is támogatott nemzetiségeken és felekezeten alapuló választási rendet túl bonyolultnak találta és emiatt inkább két évre választatta meg a legfontosabb tisztviselőket.⁹⁴ Ez a tendencia a XVIII. században tovább folytatódott, és ekkor már általánosan két évre választottak, majd ez nőtt négy éves periódusokra. Ez a jelenség szintén a városi igazgatás szakszerűsödését támogatta, hiszen a tisztségviselőknek ebben az esetben már nagyon nehezen lehetett eredeti foglalkozásukat űzve egy mind nagyobb lélekszámú, így mind nagyobb feladatokkal járó várost megfelelő módon igazgatni. (Gárdonyi 1939; Nagy 1957; Kállay 1996; Kállay 1971; Kállay 1989; Bak 1980)

A városok „államosításának” egyik legfontosabb állomása kétségtelenül a városok igazgatásának, belügyeinek állami irányítása volt. E folyamatba illeszkedik bele a biztosok azon feladata, hogy a városokról a lehető legtöbb információt szerezze meg, valamint hogy az állam a városi önkormányzatok felett álló, önálló hatalomként jelentkezzen, amihez közvetlenül lehet fordulni saját városvezetői ellenében. A XVII. század végén figyelhetünk fel arra, hogy a biztosok a tisztújítás megkezdése előtt, vagy azt követően, nyilvánosan kihírdették, hogy a városoklakók beadványokat és kérvényeket nyújthatnak be nekik.⁹⁵ A beadványok általában a városi vezetők rossz elszámolásairól és visszaéléseiről számoltak be, főként az olyan tisztségekben — mint az ispotálytisz —, amelyek a város birtokaival közvetlen kapcsolatban voltak. A város birtokain gazdálkodó, általában nem választott, hanem kijelölt tisztviselők már korábban is sokszor szerepeltek a község vagy a választott község által beadott panaszokban. Ebben az esetben azonban már közvetlenül olyan hatalomhoz kerültek ezek a panaszok, amely azonnal intézkedhetett, vizsgálatot indíthatott a kifogásolt városvezetők ellen, vagy ha a panaszok a választást megelőzően érkeztek be hozzá, akár döntően módon befolyásolhatták a tisztújítás kimenetelét. A biztosok e ténykedése valóban eredménnyel is járt, és a XVIII. század első évtizedétől kezdve egyre-másra került sor különböző városok kamarai felülvizsgálatára és a vezetők ellenőrzésére, esetleges elítélésükre. Ezzel a kamara a városok belpolitikájába, igazgatásába és pénzügyeibe közvetlenül kezdett beleszólni és irányítani, így a városok teljes igazgatási önállósága megszűnt.

APPENDIX

Források

1.

Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrat mesta Trnava, Publica, No. 579a Bécs, 1690. július 24.

I. Lipót privilégiumlevél formájában kiállított oklevele, amely szerint az uralkodó Kissevith Horváth György igazgató és Johann Fronk kamarai tanácsos — akiket Nagyszombat tisztújítására küldtek ki mint királyi biztosokat —, jelentéséből tudta meg, hogy ebben a városban a három nemzet, a magyar, a német és a szlovák szerint választottak vezetőket. A kamara kérelmezte, hogy az uralkodó adjon ki megfelelő rendeletet, ami alapján elvégezhetik a jövőben a tisztújítást.

Quod posteaquam iisdem commissariis nostris, memoratae camerae nostrae Hungaricae decretum, in praefato benigno mandato nostro, eatenus modofatae camerae nostrae sonantes magistratum videlicet praespecificatae civitatis nostrae Tyrnaviensis, omni meliori modo ad normam reliquarum eiusmodicivitatum nostrarum regiarum conformando, reformandi et in utiliore gubernandi methodum reducendi facultatem et auctoritatem, ipsis ad id exequendum delegatis commissariis tribuente fundatum. Die prima mensis aprilis anni modo currenti millesimi sexcentissimi nonagesimi praesentatum extitisset, altera immedietate die nimirum dominica, audito sacro semet itineri accingentes, circa vesperum Tyrnaviam Deo auspice feliciter pervenissent, ubi die immedietate sequente festo nimirum Annuntiatae Dei parae virginis Mariae in illum diem translato, divinis prius absolutis, circa horam decimam antemeridianam (directore quoque causarum nostrarum regalium et sacrae regni coronae fiscali Ioanne Horvath Simoncsicz, ad praeviam eorundem coram camerali consistorio factam insinuationem, decretaliter ad id adhibito, ipsisque adstipulante et consequenter circa hanc materiam laborantibus ubique praesente et pari sedulitate cooperante) in hospitio memorati directoris satae camerae Georgii Horvath, una considerantes, veritatem rei, causam tantarum confusionum, incomgruaeque et distortae administrationis magistratus loci, subsequendique desiderati cursus felicioris administrationis potissimum vero minus habilium et ineptarum personarum pro iudicis, aliorumque officialium civilium obeundis muniis, antehac respectu nationalitatis Germanicae, Hungaricae et Slavonicae, vi praetensi privilegii eligi solitarum praeliminaliter indagare genuineque et fundamentaliter cognoscere fatagentes, cum nonnullis indifferenter ecclesiasticis praelatis nempe et canonicis, aequae ac religiosae et nobilibus sed et certis incolis seu inhabitatoribus etiam civilibus, tanquam eatenus minus interessatis, meritum vero ei optime tallentibus, et scientibus communicando, lenam desuper informationem dissidentiarumque et confusionum omnium causam et declarationem per eosdem ipsis supedicatam capientes, solam duntaxat nationalem illam Germanorum, Hungarorum et Slavorum alternativam magistratus electionem, et iuxta eam ineptorum interdum subiectorum ad gubernanda, tegendaque civitatis et magistratus munita et negotia substitutionem aliorum vero idoneorum, iurisque et rerum gerendarum peritia conspicuorum ommissionem, aut subinde poenitus amotionem, pro obstaculo et obire boni cursus et directionis esse abunde edocti et illuminati,

luculenter comperiissent; hinc subsequente crastino tunc diluculo, die nempe quarta praesente, ad ordinationem eorundem omnibus et singulis civibus per substitutum iudicem in domo praetoriae, sive curia convocatis et in unum circa horam nonam congregatis, ipsi quoque exigita interiecta mora curiam eam ascendissent, ipsosque cives suo modo salutantes, praevia supracitati benigni mandati nostri, per iuratum notarium civicum perlectione et vernaculo, seu nativo sermone interpreacatione factus, iisdem civibus proposuissent, signanter autem et principaliter supra specificatam nationalem illam alternativam electionem exindeque subortam aut suboriri solitam superfluum nec minus in?anum subalternorum officialium (ut sunt tres oratores, seu formunderii, et totidem camerarii, nec non duo inspectores xenodochii) pluralitatem omnium confusionum, idirectorumque gubernandi moderaminum, imo palpabilis pene ruina et desolutionis civitatis causam esse recerensuissent, et demonstravissent, exponendo quoque nos post crebriores annis anterioribus praecedentes commissiones aequettunc et nunc pariter supernatandi similes defectus tollendi, optabilioremque gubernandi modum instituendum sperasse, tandem aliquando cives suoscitam cum suo proprio damno, publicoque ipsius civitatis detrimento edoctos resipiscere, per hocque tantis difficultatibus et confusionibus sublatis, administrationem seu oeconomiam civilem in desideratum cursum derivaturos; secus tamen nihilo, siquidem nos per humillimas, easdem iteratas super his confusionibus, et inepta magistratus alternativa electione, fidelium nostrorum (quibus incumbet) informationes benigniter percipiendo, advertisse civitatem diutius in statum deteriore vergere, ex eoque ipsos hanc infirmitatem sanandi, hoc est: Defectus quosvispraescindendi, inquam saniores, utilioresque statum et normam, caeterisque liberis civitatibus nostris conformem magistratus electionem redigendi et reformandi (facultate auctoritateque hoc in passu iisdem clementer attributa) mediante camera nostra Hungacira exmittere dignati sumus. Eapropter iuxta paternam, eamque clementissimam, absolutamque intentionem et voluntatem nostram, veluti emolumentum et bonum civitatis publicum, iurisque et iustitiae rectam administrationem collimantem humillime (uti ipsi aequae ac cives omnes et singuli obstringuntur) effectui mancipare volentes, statim et de praesenti ante primitus futuram neo electionem magistratus, hactenus immitatam seu consuetam illam alternativam electionem nationalem, eiusdemque accessoria, ternum oratorum seu formunderorum et camerariorum, inspectorumque xenodochialium numerum, omnino nomine nostro, ac consequenter virtute supramentionatae facultatis, et auctoritatis ipsis eatenus, uti praemitteretur attribuere, sustulissent, annullassent, et cassassent, in perpetuumque viribus caritura pronunciassent. Ipsis quoque civibus, praesertim hoc salutare negotium prudenter penetrantibus praerecensitis nimirum praegnantibus et nonnisi ad bonum civitatis publicum vergentibus rationum et motivorum argumentis, victis ultro (nulla ullius contradictione subsecuta) in id consentientibus, approbantibus, et acceptantibus. Quibus praemissis, hac modalitate accitatis, collendisque sublatis, modum et formam praximque magistratus electionis, et subalternorum officiorum distributionis in plerisque civitatibus similibus nostris regiis, signanter Posonii observari solita, iisdem civibus enumerando, diem illum pro respiro, salutarique personarum in iudicem nimirum magistrum civicum sive consulem capitaneum, relique vosque senatores et subalternas officiales, habiliorem, idoneamque omnino ad ulteriorem ipsorum

commissariorum, imo necessum foret, etiam praefatae camerae nostrae Hungaricae ratificationem, eligendarum et assumendarum reflexione (ne fors de quadam praecipitantia et celeritate electionis se adactos conqueri possint) indulgissent. Deinde immediate sequentem, quintam videlicet labentis ad peragendam saepefatam electionem intimassent, simul ac desuper eosdem quatenus dei timore ducti, eiusdem iustitiam, bonumque civitatis publicum, pacis etiam et tranquillitatis incrementum prae oculis gerendo, sepositio quibusvis passionum et vindictarum (si quae inter eos pulverarent) fomitibus pariter et privatis commodis spretis idonea et perspectiva subiecta, ad quodlibet munus civile obeundum eligant et assumant adhortati fuissent, ex post ad hospitium sua recedentes. Iminente porro praetacto sequenti diei termino electionis, praeviae in hospitio circa habilitiora et pro gerendis muniis civilibus magis proficua ulterius meditantes, ad invicem cum nonnullis non minus ecclesiasticis, quam saecularibus nobilibus pariter et civilibus, signanter vero neo oratore seu formunderio, ipsa die quarta supracitata ex tribus candidatis, iisdem commissarii propositis electo, per ipsosque approbato viro sane probo, linguarum gnaro, solerte, functionemque bene intelligente, et conscientioso conferentes, septuaginta tres persona (in quarum numerum ob defectum habilitiorum civium certos quoque nobiles adscire necessitati) pro sexaginta viratu, futuroque iudice et senatoribus aptas et idoneas adnotassent, annotatasque praefato neo oratori seu formunderio, ad clamorosas quasvis dissensiones praecavendas dexteritate, cum intelligentioribus, quietemque et tranquillitatem praeseferentibus civibus communicandas, tandem ipso die electionis quinta huius curiam ascendentes, electionique separato in hypocausto, ordinario utpote senatoriae sessionis loco existentes, solo praecitatarum septuaginta trium personarum, pro electione duntaxat sexaginta viratus et senatoratus numero remanente, reliquis omnibus plebeis civibus ante inchoatam electionem ad praecavendas clamorosas, uti alias vel maxime perminus intelligentes causari solerent, dissensiones, inanesque temporis protractiones e loco electionis, imo domo praetoria amandatis et absentibus portis quoque domus et ianuis conclavium ut cuiuspiam malevoli homini eatenus Zigarita seminandi occasio praescindatur, oclclusis, electionem inchoari faciente, ex supra nominatis septuaginta tribus personis, praeter unam vel alteram emissas sive exclusas, cum primis iudex, magister civium (cuius functionem non sine evidenti oeconomiae civilis detrimento capitaneus, sat etiam propter capitaneatus officium negligenter obire distractus solebat) capitaneus et senatores, partim nonnulli priorum confirmati, electi et exposit pro sexaginta viratu, sexaginta assumpti, per eosdemque omnes approbati et confirmati excirere, postmodumque ad praestandum iuramentum, iam fatus iudex, magistro civium, capitaneo et senatoribus, nec non sexaginta viratu, solennicum processione commitantibus, tubis etiam timpanis in turri forensi, uti et pulsu magnae campanae ecclesiae parochialis resonantibus, praeter morem et modum ibidem antehac unquam practicatum, summa cum omnium consolatione, et quadam hilari admiratione deductus ad eandem ecclesiam, hominibus exempli raritate curiose accurrentibus plenissimum, ubi praestito per parochum loci eiusdem exacto iuramento, hymnoque ambrosiano penes choralem musicam decantato, finitis, rursus pari solemnitate ad suam domum reductus est. Porro ut praedeclarata illa electio, futuris semper temporibus, tanto exactius, solidiusque observetur, consulto censuissent, certum eatenus statutum punctis

salutaribus compilare, per nos instar privilegiorum benignissime ratificandum, memoratae civitati elargiendum. Quod ipsum altera praedictae electionis die nempe sexta itidem eorum currentis, iisdem toties mentionatis magistratui et sexaginta viratui, in unum et quidem pro uniuscuiusque ipsorum homagii depositione, in saepius dicta curia convenientibus et iis quoque inibi praesentibus punctatim perlectum et decéaratum communicassent, per eosdem et per eorundem singulos praesentes et futuros tanquam publico civitatis bono deserviturum, approbatum et ultro nemine contradicente acceptatum fuisset. Cuius quidem statuti et punctorum ibidem contentorum sensus et continentiae eo ut sequitur sensu sonarent.

Et primo quidem. Sexaginta viratus semper in pleno numero per communitatem eligendus, in casu vero vacantiae per sexaginta viratum candidandis et per senatum confirmandis qualificatis ex personis supplendus existat.

Secundo. Adveniente solito electionis magistratus termino, iudex, magister civium seu consul et capitaneus, nec non senatores officia, modo seu methodo, hactenus hic et alibi observari solita resgnant.

Tertio. Renovatio magistratus fiat per solum sexaginta viratum, nullo ex plebe ad eam admissio, oclusis ad praecavendos tumultus tantisper civitatis et domus praetoriae, imo palatii portis.

Quarto. Iudex, magister civium, seu consul, capitaneus ita et relinqui senatores, sine aliqua notabili causa et sufficienti ratione ab officiis suis non excludantur.

Quinto. Electio autem magistratus in futurum semper sine discrimine et respectu nationalitatis, veluti iam virtute benigni decreti nostri, per ipsos commissarios nostros repraesentati, in perpetuum sublatae et per civitatem obsequenter acceptatae, sub poena in articulo trigesimo quarto anni millesimi sexcentissimi quinquagesimi quinti declarata, successivis semper temporibus continuetur et peragatur.

Sexto. Inanes expensae in abusiva convivia et alia damnosa negotia et commodum civitatis convertendae.

Septimo. Passionibus et privatis quorumvis odiis, vindictisque poenitus sublati, bona concordia et unitas imposterum, sub gravi poena, etiam per fiscum nostrum regium desumenda observetur.

Octavo. Si vero aliquae dissensiones, inter senatum et communitatem, qualicunque ex ratione et motivo orirentur, pro earundem complanatione (si quas inter se componere et sopire nequirent) teneatur utraque pars ad praenarratam cameram nostram Hungaricam pro remedio recursum facere.

Nono. Quo ad administrationem iudicatus, consulatus et capitaneatus ita etiam quo ad proventus ipsorum fiendam accomodationem, certa declaratio pro cuiuslibet directione per magistratum loci Posoniensis ad decretum camerale formata et eidem camerae praesentata, memorato magistratui Tyrnaviensi communicetur per modernos videlicet et successores eorundem, sive ejusmodi officialium observanda.

Decimo. Sublata iam trium nationum alternativa electione, per consequens etiam tres oratores et totidem camerarii, prout etiam due curatores xenodochii (exceptis orphanorum duobus curatoribus) in futurum amplius non erunt necessarii, sed pro singulo quovis ex praemissis officiis administrandis, singula una apta persona, modo hactenus observato substituetur.

Denique, pro corolario, voto et desiderio universi senatus, populi que Tyrnaviensis conclusum id etiam esset, ut futuris semper temporibus ad praespecificata, aliaque

quaecunque officia civilia, non nisi romano-catholicae fidei cultores assumantur. Quibus ita adornatis, constitutis et stabilitis, mentionati commissarii nostri in seriem relationis suae, adiunxissent eorum electorum iudicis, magistri civium, capitanei et senatorum ordinem, nempe tricesimator Sigismundus Lindvay iudex, Adamus Fülöp magister civium seu consul, Michael Nadassy capitaneus, Mathias Paukovich, Emericus Huzo, (qui et notarium ageret), Ioannes Fekete, Georgius Arady, Andreas Hallada antiqui confirmati, item Michael Sipeky, Franciscus Piber, Ioannes Janovich, Caspar Pataky, et Michael Helmár noviter electi senatores, his neoelecti aequae ac communitati universae civili et successoribus certi quoque articuli (super quibus observandis iuramentum praestare solerent (per saepiusfatam cameram nostram Hungaricam bene perpensi et ruminati, irique saniolem sensum renovati submissi fuissent.

2.

Magyar Országos Levéltár, Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Originales referadae (A 1) 1755. No. 109.

A Magyar Királyi Kancellária előterjesztése a szabad királyi városok tisztújításain életbe léptetendő választási gyakorlatról.

Bécs, 1755. április 12.

Praesentibus preside comite cancellario, consiliariis: Nagy, Somsics, Szvetics, secretario Koncsik

Sacratissima caesarea regiaeque majestas somina domina clementissima!

In hodierno co[m]missionis hujus, inter cameram caesareo-regiam aulicam et cancellariam regiam aulicam Hungaricam mixtae concessu, praesentibus in margine notatis, assumptum est projectum magistratualium restorationum, uniformiter in omnibus liberis et regiis civitatibus introducendarum, per cameram regiam aulico-Hungaricam, erga benignum majestatis v[est]rae sacratissimae, de 7ma mensis Februarii anni labentis, ad eandem datum mandatum, sub 20^a praeteri Martii submissum.

Hoc mediante proponitur.

Primo: Ut magistratualis restauratio (adveniente privilegiali termino) si benignum mandatum restauratorium adfuerit (secus restauratio in suspenso reliquenda et usque subsecuturum mandatum differenda) in domo praetoria, congratis interiore et exteriori senatu, atque electa co[m]munitate mane suscipiatur. Hujus itaque actus intuitu, primum pro invocanda spiritus sancti gratia, ad ecclesiam parochialem, ordine convenienti progrediendum, ibidemque praemisso ex capite, solenniter decantando sacro missae sacrificio devoti audito, porro ad domum praetoriam redeundum: dein tam modofatum benignum mandatum, quam et decretum camerale publice perlegatur, atque vernacula lingua toti co[m]munitati fine observationis interpretatur. Quibus taliter praemissis officia per judicem, consulem, capitaneum et tribunus-plebis gesta, consueto more resignentur.

Secundo: Vacantiae in electa co[m]munitate enatae praeprimis redintegrentur. Dein vero tribuni plebis constituentur, sicque exterior (si habetur) et interior senatus restabiliatur. Tandem in electione iudicis, totus restorationis actus terminetur.

Habita ad magis idonea et capacia, de peculio regio bene merita, praefenter autem catholica subjecta reflexione. Sed et generaliter observato eo, ut ejusmodi vacantiae non per acclamationem, verum per dicienda et colligenda vota compleantur. Postremo solus duntaxat camerarius cum fine anni constituatur et eligatur.

Tertio: Pro qualibet vacantia tria semper candidentur subjecta, occasione cujus emeritus judex, consul, capitaneus et tribuni plebis candidaturem ingrediantur, candidatio autem juxta communem regulam, in quibusvis vacantiarum casibus penes magistratum, electio vero penes exteriorem senatum et electam communitatem maneat. Autoritate co[m]missarii regii cui pro dignitate officii sui candidare competit, in salvo permanente.

Quarto: Ad interiorem senatum primo et secundo agnationis et affinitatis gradu juncti non admittantur. Porro duplicitas officiorum in unam magistratualem personam transferenda omnimode vitetur. Praeterea officia rationibus dandis obnoxia, nullatenus magistratualibus aut tribunis plebis, verum electae co[m]munitatis commembris confinantur. Denique, ne aliquis sive in interiori, sive exteriori senatu, aut electa communitate constitutus et per majestatem vestram clementer ratificatus, ob quempiam reatum, autoritate magistratuali amoveatur, sed ab officio duntaxat suspendatur. Et factum tale cum circumstantiali informatione suis socis repraesentetur, sed neque passiva debita, absque benigno indultae regio contrabantur, neque aedificia quapiam majoris momenti extruantur.

Quinto: A neo-electis, iudice quippe et consule juramentum, praescripta eaque jam nota modalitate et anno 1743 interventa, in parochiali ecclesia deponatur, quo deposito, hymnoque Ambrosiano decantato, iisdem comitiva ad propriam domum per cives detur. Reliqui vero pariter neo-electi, in domo praetoria more solito adjurentur. Sexto: Status personalis et salarialis, cum expressione officii, religionis, conditionis, nationis, salarii et accidentiarum, nec non specificatio neo-assumptorum civium, pariter cum expressione conditionis, nationis et religionis, praeterea denotatione taxae, extractus item demonstrans, quantum de parata pecunia in cassa remanserit? Quantum item et quales apud cives haereant restantiae? Hae an a retionantibus exactae et quorsum conversae fuerint? Non exactarum antem ratio addenda erit, restauratoriae relationi semper ennectantur, ac una superinde, qualianam passiva debita ab ultima restauratione expuncta, aut permutata habeantur? An item interusurium pro illo anno in toto persolutum sit? Aut quantum et cui ac pro quibus annis tale titulo et cur restet solvendum? Porro an et qualia et apud quem elocata habeantur activa debita? Genuina et circumstantialis informatio subjungatur.

Septimo: Rationes domesticae a modo imposterum juxta annum solarem conficiendae. Non secus ecclesiae, xenodochii et pupillorum ratiocinia a rationantibus finito anno pressius exigantur, exhibitae vero per ordinandam hac ratione deputationem revideantur et censurentur. Qua censura tandem pleno magistratui referenda, ac dein rationibus ad calcem instruenda erit, taliterque camerae regiae aulicae Hungaricae sine omni protellatione submittenda finaliter vero, tam in relationibus, quam et in aliis, ad cameram submittendis repraesentationibus omnes praesentes senatores specificentur. Tandem

Octavo: Restauratoria relatio a die peracta restaurationis intra unum mensem computando, in uno exemplari regiae cancellariae Hungarico-aulicae directo, in altero vero regiae camerae Hungaricae-aulicae transmittatur.

Votum co[m]missionis.

Praemisso projecto ex benignis resolutionibus regiis, atque atque usu, hactenus in liberis et regiis civitatibus, potiori ex parte vigente et probato compillato existente, co[m]missioni huic mixtae ejus intuitu sequentes solum occurrunt reflexiones. Et quidem

Primo. Quintenus puncto in ordine secundo et paragrapho sonante: Habita ad magis idonea et capacia deque peculio regio benemerita, praeferenter autem catholica subjecta, reflexioe: post benemerita addatur: Atque literata et jurium ac consuetudinum (in quantam haberi possunt) regni gnara. Id enim aequae est clementissimae resolutionis regiae su[m]moque necessarium in judicialibus praecipue et criminalibus causis, aliisque negotiis statum publicum respicientibus.

Secundo. Puncti in ordine quarti paragrapho primo, de non admittendis ad senatum interiorem, primo et secundo agnationis et affinitatis gradu junctis, addatur clausula (absque speciali benigno indultu regio et dispensatione) posset enim evenire casus, cum primis in civitatibus regiis, ubi magnae familiarum connexiones sunt, qui ex defectu subjectorum, regiam dispensationem consulti exigeret. Item addatur: ut a senatu exteriori non nisi primus connexionis gradus excludatur. Cum in hoc senatu causae juris non tractentur. Praeterea: sequenti mox paragrapho de officiis dandis rationibus obnoxiiis addatur ut hi et tales officiales occasione assummendorum officiorum pro securitate publica cassae cautionem praestare teneantur.

Tertio. Puncti septimi, paragraphus ultimus, qui sonat: finaliter cero, tam in relationibus restauratoriis, quam et in aliis ad cameram submittendis repraesentationibus, omnes praesentes senatores specificentur: ita modificetur, ut in protocollis quidem senatus consulti semper nomina praesentium exprimantur, expeditiones attamen quaevis, adeoque etiam ad dicteria dandae, semper praevis in senatu perlegantur et tandem lege praescripta modalitate et forma expediantur.

Quarto. Praemissae propositioni id quoque addatur: quatenus terminato magistratualis restorationis actu intra unam aut alteram septimanam exterior senatus et electa co[m]munitas convocetur, eidemque statuta civitatis publice perlegantur, atque genuine ad captum omnium explanentur, ut fine eorum observationis se se magis reflectere valeat. Salvo caeteroquin.

Viennae 12a aprilis 1755.

Antonius Somsich

3.

Magyar Országos Levéltár, Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Diversae instructiones (E 136) No. 140.

Bécs, 1755. május 6.

Norma occasione magistratualis restorationis per liberas regiasque civitates observanda, vi benignae resolutionis regiae Viennae dato 6a maji 1755 circulatur 26a augusti 1755.

Primo. Ut magistratualis restauratio adveniente privilegiali termino, si benignum mandatum regium restauratorium adfuerit (secus in suspenso reliquenda, ut neque

subsecuturum talismodi mandatum differenda) in domo praetoria congregatis interiore et exteriori senatu, atque electa communitate mane suscipiatur, hujus itaque actus intuitu, primo pro invocando divino sancti spiritus nomine ad ecclesiam parochialem ordine convenienti progrediendum, ibidemque praemisso ex capite solenniter decantando sacritissimo missae sacrificio devote audito rursus ad domum praetoriam redeundum. Dein tam modofatum benignum mandatum, quam et decretum camerale fine observandorum observationis interpretaetur, quibus taliter praemissis officia per dominos judicem, consulem, civitatis capitaneum et tribunus plebis gesta, consueto more resignentur.

Secundo. Vacantiae in electa communitate enatae praeprimis reintegrentur, dein vero tribuni plebis constituentur, sicque exterior (si habetur) et interior senatus restabiliatur, tandem in electione judicis, totus restaurationis actus terminetur, habita ad magis idonea et capacia, deque peculio regio benemerita, atque literata et jurius ac consuetudinum regni (in quantum haberi possunt) gnara praeferenter catholica subjecta, reflexione sed et generaliter observato eo, ut ejusmodi vacantiae non per acclamationem, verum per elicienda et colligenda vota compleantur. Porro solus duntaxat camerarius cum fine anni constituatur et eligatur.

Tertio. Pro qualibet vacantia tria semper candidentur subjecta, occasione cujus emeritus judex, consul, civitatis capitaneus et tribunus plebis candidaturem ingrediantur. Candidatio autem juxta communem regulam, in quibusvis vacantiarum casibus penes magistratum, electio vero penes exterioriorem senatum et electam communitatem maneat, autoritate commissarii regii (cui pro dignitate officii sui candidare competit) in salvo permanente.

Quarto. Ad interiorem senatum primo, et secundo agnationis et affinitatis gradu juncti absque speciali benigno indultu regio et dispensatione non admittantur, a senatu vero exteriori non nisi primus ejusmodi connexionis gradus excludatur. Porro duplicitas officiorum in unam magistratualem personam transferenda omnimode vitetur, praeterea officia rationibus dandis obnoxia nullatenus magistratualibus aut tribunis plebis, verum electae communitatis commembris conferantur, quae occasione assumendorum officiorum, pro securitate publica cassae cautionem praestare tenebantur, denique, ne aliquis sive in interiori vel exteriori senatu, aut electae communitate constitutus et semelque per suam majestatem sacratissimam clementer ratificatus, ob quempiam reatum, autoritate magistratuali amoveatur, sed ab officio duntaxat suspendatur, et factum tale cum circumstantiali informatione altioribus suis repraesentetur, sed denique passiva debita, absque indultu regio contrahantur, neque aedificia quapiam majoris momenti extruantur.

Quinto. A neo electis iudice quippe et consule juramentum praescripta, eaque jam nota anno 1743 interventa modalitate, in parochiali ecclesia deponatur, quo deposito, hymnoque Ambrosiano decantato iisdem comitiva ad propriam domum per cives detur. Reliqui vero pariter neo-electi in domo praetoria more solito adjurentur.

Sexto. Status personalis et salarialis cum expressione officii, religionis, conditionis, nationis, salarii et accidentiarum ita et specificatio neo-assumptorum civium cum expressione pariter conditionis, nationis, religionis, necnon denotatione persolutae taxae. Praeterea extractus demonstrans, quantum de parata pecunia in cassa remanserit, quantum item et quales apud cives haereant restantiae? Hae an a

ratiocinantibus exactae et quorsum conversae fuerint? Non exactarum autem ratio suggerenda erit, restauratoriae relationi semper adnectantur, ac una superinde, qualianam passiva debita ab ultima restauratione expuncta, aut permutata habeantur? An item interusurium pro illo anno in toto persolutum fuerit, aut quantum et cui ac pro quibus annis tali titulo et cur restat solvendum? Porro an et qualia et apud quem elocata habeantur activa debita? Genuina et circumstantialis informatio subjungatur.

Septimo. Rationes domesticae a modo imposterum juxta annum militarem conficiendae, ita et ecclesiae, xenodochii et pupillorum ratiocinia a ratiociniatibus finito anno pressius exigantur, exhibitae vero per denominatam deputationem revideantur, et censuretur, quae censura pleno semper magistratui referenda, ac dein rationibus ad calcem instruenda erit, taliterque excelsae camerae regiae Hungarico-aulicae sine omni protellatione submittantur. Denique in protocollis quidem senatus consulti semper nomina praesentium exprimantur, expeditionis attamen quaevis, adeoque etiam ad dicasteriae dandae semper praevis in senatu perleganter, et tandem expeditur.

Octavo. Restauratoria relatio a die peracta restaurationis intra unum mensem computando, in uno exemplari regiae cancellariae Hungarico-aulicae directe, in altero vero exemplaribus regiae camerae Hungarico-aulicae transmittatur. Tandem Nono. Terminato magistratualis restaurationis actu, intra unam aut alteram septimanam exterior senatus, atque electa communitas convocatur, eidemque statuta civitatis publica perlegantur, atque genuine ad captum omnium explanantur, ultima eorum observationis se se magis reflectare possent.

JEGYZETEK

- ¹ Összefoglalóan lásd: Németh 2004a, 1. köt. 45–70., ill. Tilly 1994, 1–27.; Cowan 1998.; Pohl 1999, 55–78.; Slack 1978, 61–76.; Friedrichs 2000.; Nash 1973, 605–632.; Court 1972.; 't Hart 1994, 196–217.
- ² A városok „államosításáról”: Gerteis 1986, 65–80.; Blaschke 1991, 119–143., 139–140.; Hubatsch 1983, 30–44. A Német-római Birodalom általános várospolitikai jellemzőiről: Heuvel 1991, 159–171.; Ennen 1981, 1–20.; Gemeinde 1998. Legújabbban: Interaktion 2004.
- ³ Chédeville – Le Goff – Rossiaud 1980.; Chartier – Chaussinaad-Nogaret – Nebeux – Le Roy Ladurie 1981; Chevalier 1982; Barnavi 1978; Mousnier 1974; Orest 1973; Chittolini 1988; Chittolini 1994.; Brunner 1963; Brady 1985
- ⁴ Az osztrák várospolitika alakulásáról összefoglalóan lásd: H. Németh István: A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. (megjelenés előtt), ill. Brunner 1955; Brunner 1963; Gutkas 1965; Voltelini 1929–30; Demelius 1953; Größing 1968.; Baltzarek 1974.; Schönfellner 1985
- ⁵ Mikulik 1885.; Demkó 1887; Demkó 1890.; Demkó 1881; Demkó 1897.; Kerekes 1902; Kerekes 1940; Szűcs 1955, 304.; Tirnitz József a külső tanács vizsgálata során elemezte a tisztújítások mind merevebbé váló kereteit: Tirnitz 1971, 51–79.; Bak 1978.; Marečková 1984.; Gecsényi 1986. Újabbban Granasztói 1993; Ostrolucka 1995; Kiss 1997; Jeney-Tóth 2001; Goda 2004; Kuzma 2004, ill. ugyanebben a számban a polgári kor tekintetében: Tóth 2004
- ⁶ Az alábbi rövid és távolról sem elégséges összegzéssel nem lehetett célunk teljes mértékben feltárni a szabad királyi városok igazgatásáról szóló irodalmat, csupán a legfontosabb összefoglalókra és forrásokra szorítkoztunk: Ember 1946, 549–558.; Oszetzky 1935, 51–57.; ill. a CJM kötetei; MOL: Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara regisztratúrája, Protocollum diversarum relationum super restaurationibus liberarum regiarum civitatum (=E 34 Prot. rest. civ.) passim

- ⁷ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 138–145., 514.
- ⁸ A városi elit kiválasztódásáról és annak háttéréről lásd újabban: Interaktion 2004. ill. Rufolf Schlögl bevezető tanulmányát és annak irodalomjegyzékét: Vergesellschaftung unter Anwesenden. Zur kommunikativen Form des Politischen in der vormodernen Stadt. 9–60.
- ⁹ MOL E 34, passim, uo., Litterae Camerae Scephusiensis (E 23) 1712. október 13.; Balogh 1989, 13.; Németh 2003, 229–254.
- ¹⁰ A legtöbb adattal Oszeckzy 1935, 51–57. szolgal, ill. Balogh 1989, 5–20.
- ¹¹ A nyugat-európai városokra lásd: Poeck 2003.
- ¹² Isenmann 1991; Interaktion 2004: a kötetben erre vonatkozóan Schlögl, Rudolf: Vergesellschaftung unter Anwesenden. Zur kommunikativen Form des Politischen in der vormodernen Stadt. 9–60., különösen 46–49.; Würzler, Andreas: Zwischen Verfahren und Ritual. Entscheidungsfindung und politische Integration in der Stadtrepublik Bern in der Frühen Neuzeit. 63–91.; Rogge, Jörg: Kommunikation, Herrschaft und politische Kultur. Zur Praxis der öffentlichen Inszenierung und Darstellung von Ratherrschafft in Städten des deutschen Reiches um 1500. 381–407.
- ¹³ Kubinyi 1966; Kubinyi 1971, 203–269., 239., 243–246., 258–262. A német városok patrícusainak jogairól lásd összefoglalóan: Militzer 2000; Bátori 1975; Patrízat 1968.; Roth 1856.
- ¹⁴ CJM II/2. 220. Vö. a soproni polgármester javaslatával. Uo. V/2. 122.; Balogh 1989, 13.
- ¹⁵ CJM II/2. 226.; Balogh 1989, 14.
- ¹⁶ CJM IV/2. 325–328., illetve Besztercebánya 1628. évi rendtartása is hasonló értelemben nyilatkozott. Uo. 356–369.
- ¹⁷ Trencsén: MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 223., Besztercebánya: CJM IV/2. 356.
- ¹⁸ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 307. Kismarton esetében hasonló koreográfiával találkozunk: Uo. pag. 29–30.
- ¹⁹ Modor, Kismarton, Szentgyörgy, Besztercebánya, Ruszt, Bazin, Trencsén, Szokolca, Nagyszombat, Lőcse esetében tudjuk biztosan, hogy 9-kor kezdődött a tisztújítás érdemi része. MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 17., 28., 44., 73., 204., 218., 346, 370., 589., Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrat mesta Trnava, Magistrátne protokoly II/9. fol. 218–219. 1691. április 16., Demkó 1897, 367–368. Ruszt esetében a korábbi kezdésről: MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 533. Sopron 10 órai kezdetű tisztújítására: uo. pag. 272.
- ²⁰ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 272., 566.
- ²¹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 117–118., 369.; CJM III. 706., IV/2. 317–318., 578.
- ²² CJM IV/2. 317–318., 325–328., 356–359.; MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 359., 370.; Debrecen esetében lásd: Balogh 1989, 11. Kassa restaurációs könyvei fennmaradtak a XVII. századtól. Archiv Mesta Košic (=AMK), Supplementum H. Mestské knihy a registre, H III/2. re 6. kötettől. Utóbbiakra lásd: Németh 2004b, 197–218.
- ²³ A fennmaradt tisztújítási rendtartások mindegyikében szerepel ez az aktus: CJM 317–318., 325–328., 356–359.
- ²⁴ A bazini tisztújításon a város polgárai kijelentették, hogy a szószóló feladata olyan fontos, hogy nélküle nem lehetne választást tartani, ezért ragaszkodnak ahhoz, hogy először őt válasszák meg. MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 219.
- ²⁵ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 32., 205.; CJM IV/2. 425.; Demkó 1897, 368.; Simplicissimus 1956, 165.
- ²⁶ CJM II/2. 215–216., 279., 292–293., 303., IV/2. 58., 212–214., 342.; Demkó 1897, 366–367.; Balogh 1989, 11.
- ²⁷ Azok a városok, amelyekről biztosan tudjuk, hogy így választottak: Kismarton, Szentgyörgy, Sopron, Körmöcbánya, Pozsony, Nagyszombat, Selmechánya, Besztercebánya. MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 30., 44., 95., 205., 348., 392., 399., 505., 544., 566.; CJM IV/2. 317–318., 356–359.
- ²⁸ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 31.
- ²⁹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 504.; CJM IV/2. 325–328., ill. Vö. Jelentés Pozsony város tisztújításáról. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, RN 127. 1625. április fol. 158–160. 1625. április 28.
- ³⁰ OKT I. 192–193; II. 82–83.; Zimmermann – Werner – Müller – Gündisch VI. 2–3.; Makkai 1943, 87–111, 190–215.; Szűcs 1955, 322–333. Újabban: Kiss 1997., Kolozsvár ???
- ³¹ Granasztói 1993, 124–146. Vö.: Németh 2004c. A paritás bizonyos jeleire lásd: CJM II/2. 148–149., 162., 166., 220., ill. CJH 1619:44. tc.
- ³² Granasztói 2004, 21.; MMTr, Magistrátne protokoly II/8. fol. 509–510. 1688. április 13.
- ³³ A választás e módját néha fennmaradt statútumok is megerősítették: CJM IV/2. 21. Körmöcbánya, 1521., 190. Besztercebánya, 1582.

- ³⁴ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) Kismarton: pag. 26–41.; Bazin: pag. 90–93., 217–222., 498–501., 539–541.; Szakolca: pag. 306–327., Nagyszombat: pag. 425–532., Publica No. 579a., MMTr, Magistrátne protokoly II/9. fol. 66–67. 1689. április 11.; Pozsony: pag. 557–564.; Debrecen: Balogh 1989, 12.
- ³⁵ Kismarton esetében rendelkezünk pontos leírással: MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 30., de Kassa, Lőcse, Szentgyörgy, valamint Nagyszombat a kamarai biztosok beavatkozása előtt is így választott a XVII. század végén. **Osváth i. m.**; Demkó 1897, 368.; Simplicissimus 1956, 165.; MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 206. A szentgyörgyi szószóló két évre történő megbízatásáról: pag. 471.
- ³⁶ Szentgyörgy: MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 46–48.; Sopron: pag. 95–96.; Modor: pag. 104–106., CJM IV/2. 363.; Kőszeg: pag. 118–119.; Kismarton: pag. 261.; Pozsony: pag. 366.; Szentgyörgy: pag. 471.; Ruszt: pag. 534–535.
- ³⁷ Az általános szokásokra lásd MOL E 34 (Prot. rest. civ.) passim. Kismarton: uo. pag. 32.; Sopron: 95., 230–231., 241–243., 272–273., 400., 490.; Besztercebánya: CJM IV/2. 356–359.
- ³⁸ MTTr, Magistrátne protokoly II/8. fol. 509–510. 1688. április 13.
- ³⁹ CJM IV/2. 317–318., 325–328., 356–359.; MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 543.
- ⁴⁰ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 2., 31., 74., 97., 141., 161., 218., 446.; Simplicissimus 1956, 165.; Demkó 1897, 369.; Balogh 1989, 14–15.
- ⁴¹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 208., 220., 318., 350–351.; CJM IV/2. 325–328.
- ⁴² MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 430–431., 458., 525–526.
- ⁴³ Granasztói 1993, 124–146. A XVII. század második felére lásd: Németh 2004a, 2. köt. 205–209.
- ⁴⁴ MMTr, Magistrátne protokoly II/8. fol. 509–510. 1688. április 13.
- ⁴⁵ MMTr, Magistrátne protokoly II/9. fol. 66–67. 1689. április 11.
- ⁴⁶ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) passim; CJM IV/2. 325–328.; Németh 2003, ????????
- ⁴⁷ Vö. Németh 2004a, 2. köt. 205–209.
- ⁴⁸ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag.
- ⁴⁹ CJM II/2. 151–152., 162., 166., 170–171., 181., 193., 203–205., 210., 212., 215–216., 223., 227., 228–230., 232–233., 256–259., 261., 275., 293–293., 303., IV/2. 58., 212–214., 342., 349–350., 367., ill. Sopronra lásd: Tirnitz 1971, 63–67. Tancos Pál esetéről lásd: CJM II/2. 170–171.
- ⁵⁰ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 67.
- ⁵¹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 63.
- ⁵² MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 32–33., 63., 140.
- ⁵³ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 220., 499.
- ⁵⁴ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 220.
- ⁵⁵ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 42–54., 577.
- ⁵⁶ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 19.; CJM IV/2. 325–328.
- ⁵⁷ MMTr, Magistrátne protokoly II/8. fol. 509–510. 1688. április 13.; MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 526.
- ⁵⁸ Archív Mesta Košic, Supplementum H. Listiny, listy a spisy 10666/75. Debrecen, 1693., ill. 10666/45. Debrecen, 1693. június 1.
- ⁵⁹ Németh 2004a, 1. köt. 519–528.; Németh 2003; Tóth 2003, 215–228. Az „egy állam – egy vallás” abszolutista alapelvéről: Hinrichs 1996, 353–371. Vö.: Asch – Duchhardt 1996, 3–24.; Vierhaus 1988, 1–13.; Vierhaus 1990, 15–38.; Duchhardt 1994, 113–122.
- ⁶⁰ Németh 2004a, 1. köt. 244–280., A fizetőképesség megromlására lásd a nagyszombati adójegyzékek alapján elvégzett vizsgálat főbb megállapításait: H. Németh István: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im 16. und 17. Jahrhundert. In: La fiscalità nell'economia europea. secc. XIII–XVIII. — Fiscal systems in the european economy from the 13th to the 18th centuries. (megjelenés alatt)
- ⁶¹ HKA HFU RN 360. 1693. december fol. 365–372. 1690. december 15., Archív Hlavného Mesta Bratislavy, Spisovy material Lad. 35. Nr. 143/k. Bécs, 1691. március 15., Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Magistrat Mesta Banskej Bystrici, Spisy Fasc. 280. No. 93. Bécs, 1690. december 15. Vö.: MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 14–16., 26–28.
- ⁶² Németh 2007, 125–141. Az európai tendenciákra lásd: Skoda 1974, 110–111.; Brunner 1963, 347–355.; Fehling 1925; Ewald 1954. Vö.: Dilcher 1989, 39–43.; Czok 1981, 31–33.; Chittolini 1989, 483–610.; Kleinheyer – Schröder 1989; Jahns 1995, 113–134.; Müller 1996, 291–308.; Rapp 1995, 48–51.
- ⁶³ Tóth 2003. Vö.: MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 43–44., 59–62.
- ⁶⁴ MMTr, Kráľovské dekréty (decreta regia) 1690. március 23., Statúty mesta a úpravy kráľovských komisárov (Statuta commissarialia) 1690.
- ⁶⁵ MMTr, Magistrátne protokoly II/9. fol. 136–137. 1690. március 27.

- ⁶⁶ MMTr, Publica No. 579a.
- ⁶⁷ MMTr, Magistrátne protokoly II/9. fol. 136–137. 1690. március 27., fol. 218–219. 1691. április 16., fol. 302. 1692. április 7., Magistrátne protokoly II/10. fol. 3–4. 1693. március 23., fol. 41–42. 1694. március 31., fol. 106–108. 1695. április 4., fol. 158–160. 1696. április 23.
- ⁶⁸ Vö.: Németh 2007
- ⁶⁹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 525–532.
- ⁷⁰ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) passim
- ⁷¹ Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Fasc. 323. No. 20. Ebersdorf, 1691. szeptember 18., Protokolly No. 144. pag. 1–5. 1690. január 1., No. 147. pag. 1–7. 1692. január 1., No. 147a. fol. 1–9., 34–43. 1692. január 11–12.
- ⁷² MOL E 34 (Prot. rest. civ.) 60., 105., 329., 562.
- ⁷³ Szatmár-Németi esetében: MOL Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23) 1681. április 20., Szakolca: MOL Litterae ad cameram exaratae (E 41) 1671. No. 217., MOL Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Litterae Camerae Hungaricae (A 20) 1709. No. 6., Pozsony: Archív Hlavného Mesta Bratislavy, Spisovy material Lad. 35. Nr. 143. 1673. április 16., 1674. április 22., 1678. április 21., Úradné knihy 2 a 12 fol. 287–288. 1674. április 24.
- ⁷⁴ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 306–314., 315–344.
- ⁷⁵ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 504.
- ⁷⁶ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 400.
- ⁷⁷ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 2., 185., 272., 565–566.
- ⁷⁸ Erre lásd legutóbb: Rügge 2000, ill. Németh 2007.
- ⁷⁹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 184., 308., 329.
- ⁸⁰ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 540.
- ⁸¹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 502.
- ⁸² MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 557–558. Selmezbányára lásd: uo. pag. 542.
- ⁸³ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 317.
- ⁸⁴ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 229., 231., 316.
- ⁸⁵ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 16., 49., 391., 514.
- ⁸⁶ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 443–453.
- ⁸⁷ Archív Hlavného Mesta Bratislavy, Úradné knihy 2 a 12 fol. 91–92. 1673. április 24.
- ⁸⁸ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 328–344.
- ⁸⁹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 177–181., 381–390.
- ⁹⁰ ?????????
- ⁹¹ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 565–573.
- ⁹² MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 502–506.
- ⁹³ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 401.
- ⁹⁴ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 118–137.
- ⁹⁵ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 317., 331., E 41 (Litt. ad cam. ex.) 1691. No. 136–137.

IRODALOM

ASCH-DUCHHARDT

- 1996 Asch, Ronald G. von – Duchhardt, Heinz: Die Geburt des „Absolutismus“ im 17. Jahrhundert. Epochenwende der europäischen Geschichte oder optische Täuschung, Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700). Szerk.: Asch, Ronald G. von – Duchhardt, Heinz, Köln–Weimar–Wien (Münsterische historische Forschungen 9.)

BAK

- 1978 Bak Borbála: Győr szabad királyi város bíráinak választása 1743–1778 között. In: Tanulmányok Győr és vidéke történetéből. Szerk.: Gecsényi Lajos Győr, 23–36.
- 1980 Bak Borbála: Győr szabad királyi város igazgatása (1743–1778). Tisztségviselők, alkalmazottak. Budapest (A Történelem Segédtudományai Tanszék kiadványai 2.)

BALOGH

- 1989 Balogh István: A magisztrátus tisztújítása Debrecenben (1715?–1762?). In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVI. Debrecen ???–???

BALTZAREK

- 1974 Baltzarek, Franz: Die Stadtordnung des Ferdinands I. und die städtische Autonomie im 16. Jahrhundert. In: Wien an der Schwelle der Neuzeit Hrsg.: Baltzarek, Franz – Csendes, Peter – Mecenseffy, Grete – Perger, Richard – Vocelka, Karl – Vysloužil, Jan Wien, 31–43.

BARNAVI

- 1978 Barnavi, E.: Centralisation ou fédéralisme? Les relations entre Paris et les villes à l'époque de la Ligue (1585–1594). Revue historique 526. (1978) 335–344.

BÁTORI

- 1975 Bátori, Ingrid: Das Patriziat der deutschen Stadt. Zeitschrift für Stadtgeschichte, Stadtsoziologie und Denkmalpflege 2. 1–30.

BLASCHKE

- 1991 Blaschke, Karlheinz: Dorfgemeinde und Stadtgemeinde in Sachsen zwischen 1300 und 1800. In: Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich, Hrsg.: Blickle, Peter München (Historische Zeitschrift Beihefte NF 13.)

BRADY

- 1985 Brady, Thomas A.: Turning Swiss. Cities and Empire, 1450–1550. Cambridge

BRUNNER

- 1955 Brunner, Otto: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich. In: Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht 6. 221–249.

BRUNNER

- 1963 Brunner, Otto: Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 50. 329–360.

CHARTIER-CHAUSSINAAD-NOGARET-NEBEUX-LE ROY LADURIE

- 1981 Chartier, Roger – Chaussinaad-Nogaret, Guy – Nebeux, Hugues – Le Roy Ladurie, Emmanuel: La ville classique. In: Histoire de la France urbaine. Szerk.: Duby, Georges. Paris ???–???

CHEVALIER

- 1982 Chevalier, Bernard: Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècles. Paris

CHÉDEVILLE–LE GOFF–ROSSIAUD

- 1980 Chédeville, André – Le Goff, Jacques – Rossiaud, Jacques: La ville médiévale. In: Histoire de la France urbaine. Szerk.: Duby, Georges. Paris

CHITTOLINI

- 1988 Chittolini, Giorgio: Städte und Regionalstaaten in Mittel- und Oberitalien zwischen spätem Mittelalter und früher Neuzeit. Res publica. Bürgerschaft in Stadt und Staat. (Tagung der Vereinigung für Verfassungsgeschichte in Hofgeismar am 30./31. März 1987), Szerk.: Dilcher, Gerhard Berlin (Der Staat Beih. 8.) 179–200.
- 1989 Chittolini Chittolini, Giorgio: Lo stato e i dottori. XV–XVIII secolo. Ricerche storiche 19. 483–610.
- 1994 Chittolini, Giorgio: Cities, „City-States, and Regional States in North-Central Italy, Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800 Szerk.: Tilly, Charles – Blockmans, Wim P. San Francisco–Oxford, 28–43.

CJH

Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici. Szerk.: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen Budapest, 1899.

CJM

A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium. Szerk.: Kolosváry Sándor – Óvári Lipót. Budapest, 1890–1904.

COURT

- 1972 Court, Pieter de la: The True Interest and Political Maxims of the Republic of Holland (1662–1746), New York

COWAN

- 1998 Cowan, Alexander: Urban Europe, 1500–1700. London

CZEIKE

- 1980 Czeike, Felix: Das Wiener Bürgermeisteramt im Hoch- und Spätmittelalter. In: Wiener Bürgermeister im Spätmittelalter. Hrsg.: Czeike, Felix – Perger, Richard – Hülber, Hans – Aspernig, Walter – Mayer, Wolfgang Wien (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 7.) ????–????.

CZOK

- 1981 Czok, Karl: Zu den städtischen Volksbewegungen in deutschen Territorialstaaten vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert Szerk.: Rausch, Wilhelm Linz/Donau (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) 21–42.

CSIZMADIA

- 1941 Csizmadia Andor: A magyar városi jog. Reformtörekvések a magyar városi közigazgatásban. Kolozsvár

DEMELIUS

- 1953 Demelius, Heinrich: Stadtrichter contra die von Wien. Ein Beitrag zur Wiener Geschichtsverfassung im 16. Jahrhundert. In: Anzeiger der phil.-hist. Klasse der österreichischen Akademie der Wissenschaften 145–161.

DEMKÓ

- 1881 Demkó Kálmán: Tisztújítás Lőcsén a XVI–XVII. században és vonások a városi hatóság hajdani életéből. In: A lőcsei m. kir. reáliskola értesítője, 3–18.
- 1887 Demkó Kálmán: Egyházi és világi hatóság a felvidéki városokban a XV. és XVI. században. Századok 21. 685–699.
- 1890 Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok életéről a XV–XVII. században. Budapest

- DEMKÓ
1997 Demkó Kálmán: Lőcse története, Lőcse
- DICHTL
1970 Dichtl Wolfgang: Stadtherr und bürgerliche Selbstverwaltung in Klagenfurt. – Phil. Diss. Wien
- DILCHER
1989 Dilcher, Gerhard: „Hell, verständig, für die Gegenwart sorgend, die Zukunft bedenkend”. Zur Stellung und Rolle der mittelalterlichen deutschen Stadtrechte in einer europäischen Rechtsgeschichte. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 106. 12–45.
- DUCHHARDT
1994 Duchhardt, Heinz: Absolutismus — Abschied von einem Epochenbegriff? Historische Zeitschrift 258. ???–???.
- EMBER
1946 Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Budapest (Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Közigazgatástörténet 1.)
- ENNEN
1981 Ennen, Edith: Mitteleuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert Szerk.: Rausch, Wilhelm Linz/Donau, (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) ???–???.
- EWALD
1954 Ewald, Martin: Der hamburgische Senatssyndikus. Eine verwaltungsgeschichtliche Studie. Hamburg
- FEHLING
1925 Fehling, Emil Ferdinand: Lübeckische Ratslinie von den Anfängen der Stadt bis auf die Gegenwart. Lübeck
- FRIEDRICHS
2000 Friedrichs, Christopher R.: Urban politics in early modern Europe. London
- FÜGEDI
1961 Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 14. 17–107
- GÁRDONYI
1939 Gárdonyi Albert: A polgármesteri tisztség eredete és fejlődése hazánkban.: Városi Szemle 25. 359–370.
- GECSÉNYI
1986 Gecsényi Lajos: Városi önkormányzat a XVII. században Győrött. Arrabona. A győri Xantus János Múzeum évkönyve 22–23. 99–127.
- GEMEINDE
1998 Gemeinde und Staat im Alten Europa. Hrsg.: Blickle, Peter (Historische Zeitschrift Beihefte NF 25.) München
- GERTEIS
1986 Gerteis, Klaus : Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit: zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt”. Darmstadt
- GODA
2004 Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján. Soproni Szemle 58. 308–328.
- GRANASZTÓI
1993 Granasztói György: A vezetés szociológiája a középkorvégi Kassán. In: Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk.: Horn Il-dikó. Budapest, 124–146.

GRANASZTÓI

- 2004 Granasztói György: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711. Budapest

GRÖSSING

- 1968 Größing, Helmuth: Die Stadtordnung von 1526 und ihre Bedeutung für die Wiener Verfassungsgeschichte. Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien

GUTKAS

- 1961 Gutkas, Karl: Das Bürgermeisteramt in den niederösterreichischen Städten während des Mittelalters. In: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 14. ~~????–????~~.
- 1965 Gutkas Karl: Stadt- und Herrschaft in Niederösterreich im 16. und 17. Jahrhundert. In: Bericht über den 8. österreichischen Historikertag (Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Geschichtsvereine 16.) Wien, 59–76.
- 1972 Gutkas, Karl: Das Städtewesen des österreichischen Donauländer und der Steiermark im 14. Jahrhundert. In: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen. Szerk.: Rausch, Wilhelm Linz/Donau, (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.) 229–250.

HEIMLER

- 1942 Heimler, Károly: Payr György és Payr Mihály krónikája, 1584–1700. Sopron

HEPDING

- 1973 Hepding, Ludwig: Quendel-Serpilius. Eine Pfarrerrfamilie aus der Zips. In: Südost-deutsches Archiv 15/16. (1972/73) 79–100.

HEUVEL

- 1991 Heuvel, Christine van den: Städtisch-bürgerliche Freiheit und fürstlicher Absolutismus. Verfassung und Verwaltung der Stadt Osnabrück in der Frühen Neuzeit, Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt Hrsg.: Stolleis, Michael Köln-Wien

HINRICHS

- 1996 Hinrichs, Ernst: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall, Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700) Szerk.: Asch, Ronald G. von – Duchhardt, Heinz Köln–Weimar–Wien (Münsterische historische Forschungen 9.)

HUBATSCH

- 1983 Hubatsch, Walther: Ziele und Maßnahmen landesherrlicher Politik im Absolutismus gegenüber den Städten aus der Sicht des Verwaltungshistorikers. In: Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa Hrsg.: Press, Volker, Köln-Wien, ~~????–????~~.

INTERAKTION

- 2004 Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt. Szerk.: Schlögl, Rudolf Konstanz

ISENMANN

- 1991 Isenmann, Eberhard: Die städtische Gemeinde im oberdeutsch-schweizerischen Raum (1300–1800). In: Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich. Szerk.: Blickle, Peter München (Historische Zeitschrift Beiheft 13.) 191–261.

JAHNS

- 1995 Jahns, Sigrid: Juristenkarrieren in der Frühen Neuzeit. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 131. 113–134.

JENEY-TÓTH

- 2001 Jeney-Tóth Annamária: Adalékok a céhek és iparosok szerepéhez a XVII. századi Kolozsváron. In: Kolozsvár 1000 éve. Szerk.: Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf, Kolozsvár, 79–89.

KÁLLAY

- 1971 Kállay István: A városi igazgatás reformja az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon Mária Terézia korában. Levéltári Közlemények 42. 115–135.
- 1989 Kállay István: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon, 1686–1848. Budapest (Magyar Országos Levéltár kiadványai. III., Hatóság- és hivataltörténet 9.)
- 1996 Kállay István: A bécsi Commissio mixta in civitatensibus. Levéltári Közlemények 67. 1–2. sz. 61–67.

KEREKES

- 1902 Kerekes György: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró, 1573–1635. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 9. 145–247
- 1940 Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században. Kassa

KISS

- 1997 Kiss András. Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as „unióig” és kiteljesedése az 1568-as királyi ítélettel. Erdélyi Múzeum 59. 289–297.

KLEINHEYER-SCHRÖDER

- 1989 Kleinheyder, Gerd – Schröder, Jan: Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten. Heidelberg

KUBINYI

- 1966 Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. Levéltári Közlemények, 37. 227–291.
- 1971 Kubinyi András: A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. Levéltári Közlemények 42. ~~????–????~~.
- 1972 Kubinyi, András: Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts. Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. In: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen. Linz (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.) ~~????–????~~.

KUZMA

- 2004 Kuzma Dóra: Besztercebánya bíróinak és esküdteinek archontológiája a XVI. század első felében. Fons 11. 219–234.

LAX

- 1970 Lax Karl: Die Stadtrichter und die Bürgermeister zu Gmünd in Kärnten. Carinthia I, 160. 824–828.

MAKKAI

- 1943 Makkai László: Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron. Kolozsvári Szemle 2.

MAREČKOVÁ

- 1984 Marečková, Marie: Skladba bardějovské rady v prvé polovině 17. století. In: Vývoj správy miest na Slovensku Szerk.: Marsina, Richard Martin, 133–148.

MARSINA

- 1984 Marsina, Richard: Vývoj správy miest v stredoveku. In: Vývoj správy miest na Slovensku Szerk.: Marsina, Richard Martin, 21–49.

MIKULIK

- 1885 Mikulik József: Magyar kisvárosi élet, 1526–1715. Rozsnyó

H. NÉMETH ISTVÁN

VÁROSI TISZTÚJÍTÁSOK A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON...

MILITZER

- 2000 Militzer, Klaus: Patriziat. Allgemein; Deutschland. In: Lexikon des Mittelalters. Stuttgart-Weimar, CD Ausgabe.

MOUSNIER

- 1974 Mousnier, Roland: Les institutions de la France sous la monarchie absolue, Paris

MÜLLER

- 1996 Müller, Rainer A.: Zur Akademisierung des Hofrates. Beamtenkarrieren im Herzogtum Bayern 1450–1650. In: Gelehrte im Reich. Zur Sozial- und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. und 16. Jahrhunderts. Szerk.: Schwinges, Rainer Christoph Berlin (Zeitschrift für Historische Forschung Beiheft 18) 291–308.

NAGY

- 1957 Nagy István: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVII. század első felében. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 12. 51–131.

NASH

- 1973 Nash, Gary B.: The Transformation of Urban Politics, 1700–1765. In: The Journal of American History 40. ???–???

NÉMETH

- 2003 H. Németh István: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György Szombathely, 229–254.
- 2004a H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. 1–2. köt. Budapest
- 2004b Németh István, H.: Az archontológia és a várostörténet. Karrier és hatalmi csoportok a kora újkori városokban (XVI–XVII. század). Fons 11. ???–???
- 2004c Németh István, H.: Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács, 1500–1700. Budapest, (Fons könyvek 3.)
- 2007 Németh István, H.: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. Soproni Szemle (61.) 2. 125–143.

NÉMETH

- 1943 Németh Sámuel: Serpilius János Sopron városbírája és országgyűlési követe 1681-ben. Soproni Szemle (7.) 4. 271–277.

NEUMANN

- 1972 Neumann, Wilhelm: Landesfürst, Stadtherren und Städte Kärntens im 14. Jahrhundert. In: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen. Szerk.: Rausch, Wilhelm Linz/Donau, (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.) ???–???

OKT

- Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története első/második és harmadik kötetéhez. I–II. Buda-Budapest, 1870–1888. I. 192–193; II. 82–83.

OREST

- 1973 Orest, Ranum: Les parisiens au XVIIe siècle, Paris

OSTROLUCKA

- 1995 Ostrolucka, Milena: Die Rolle der Vertreter der einzelnen Gewerbe in der Stadtverwaltung von Košice im 17.-en Jahrhundert. In: IV. Nemzetközi Kézművestörténeti Szimpózium, Veszprém, 185–191.

OSZETZKY

- 1935 Oszetzky Dénes: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlása-kor. Budapest, (A Pázmány Péter Tudományegyetem történelmi szemináriumának kiadványai 3.)

- PATRIZIAT**
1968 Deutsches Patriziat 1430–1740. Szerk.: Kassier, Hellmuth Limburg/Lahn
- PAUR**
1858 Paur Iván: Csányi János magyar krónikája, 1670–1704. Pest (Magyar Történelmi Társ.)
- POECK**
2003 Poeck, Dietrich W.: Rituale der Ratswahl. Zeichen und Zeremoniell der Ratssetzung in Europa (12.–18. Jahrhundert). Köln–Weimar–Wien, (Städteforschung A/60.)
- POHL**
1999 Pohl, Hans: Economic Powers and Political Powers in Early Modern Europe: Theory and History, Poteri economici e poteri politici secc. XIII–XVIII. Atti della „Trentesima Settimana di Studi” 27 aprile–1 maggio 1998. Szerk.: Cavaciocchi, Simonetta Firenze, 55–78. (Istituto Internazionale di Storia Economica „F. Datini” Prato, Serie II — Atti delle „Settimane di Studi” e altri Convegni 30.)
- RAPP**
1995 Rapp, Wolf-Ulrich: Stadtverfassung und Territorialverfassung. Koblenz und Trier unter Kurfürst Clemens Wenzeslaus (1768–1794). Frankfurt/M. [u. a.] (Europäische Hochschulschriften : R. 3 ; 667) 48–51.
- ROTH**
1856 Roth von Schreckenstein, Carl Heinrich Freiherr: Das Patriziat in den deutschen Städten insbesondere Reichsstädten. Tübingen
- RÜGGE**
2000 Rügge, Nicolas: Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert. Göttingen
- SCHEUTZ**
2006a Scheutz, Martin: Compromise and shake hands. The town council, authority and urban stability in eighteenth-century Austrian small towns. In: Urban History 34.
2006b Scheutz, Martin: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff” der Gegenreformation. In: Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie. Szerk.: Leeb, Rudolf – Pils, Susanne C. –Winkelbauer, Thomas Wien (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47.)
- SCHÖNFELLNER**
1985 Schönfellner, Franz: Krems zwischen Reformation und Gegenreformation. Wien, (Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 24.)
- SIMPLICISSIMUS**
1956 Magyar Simplicissimus. Szerk.: Turóczi-Trostler József, Budapest, (Aurora IV.)
- SKODA**
1974 Skoda, Erwin: Die Wiener Ratsbürger zwischen 1671 und 1705. Phil. Diss. Wien
- SLACK**
1978 Slack, P. A.: The Central Government and the Towns in England, 1500–1700, Le pouvoir central et les villes en Europe du XVe siècle aux débuts de la révolution industrielle, ed.: Riis, Thomas — Strømstad, Poul Copenhagen, (Byhistoriske Skrifter 1.)
- SZÚCS**
1955 Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest
- 'T HART**
1994 't Hart, Marjolein C.: Intercity Rivalries and the Making of the Dutch State, Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800 Szerk.: Tilly, Charles – Blockmans, Wim P. San Francisco–Oxford

TILLY

- 1994 Tilly, Charles: Entanglements of European Cities and States, Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800 Szerk.: Tilly, Charles – Blockmans, Wim P. San Francisco–Oxford

TIRNITZ

- 1971 Tirnitz József: Sopron szabad király város külső tanácsa 1526–1711. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk.: Bónis György – Degré Alajos. Budapest, 51–79.

TÓTH

- 2003 Tóth Attila: Ellenreformáció, abszolutizmus és a városok kőszegi tisztújítások 1672 és 1681 között. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György Szombathely, 215–228.

TÓTH

- 2004 Tóth Árpád: „A polgárok józanabb része...” Pozsony választott polgárai 1790–1848 (Archontológia és prozopográfia) Fons 11. 235–276.

TROLL

- 1965 Troll, Astrid: Ein Beitrag zur Geschichte der landesfürstlichen Stadt Brück an der Leitha (von 1618 bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts). Phil. Diss., Wien

ULIČNÝ

- 1984 Uličný, Ferdinand: K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14.–16. storočí. In: Vývoj správy miest na Slovensku Szerk.: Marsina, Richard Martin ???–???

VIERHAUS

- 1988 Vierhaus, Rudolf: Wesen und Stil absolutistischer Herrschaft. Niederösterreichisches Jahrbuch für Landesgeschichte 60. ???–???

VIERHAUS

- 1990 Vierhaus, Rudolf: Staaten und Stände. Vom Westfälischen Frieden bis zum Hubertusbürger Frieden 1648 bis 1763, Frankfurt/Main

VOLTELINI

- 1930 Voltelini, Hans: Die Wiener Stadt- und Stadtgerichtsordnung Ferdinands I. von 1526. In: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 9–10. (1929–30) 105–121.

ZIMMERMANN–WERNER–MÜLLER–GÜNDISCH

- 1892–1991 Zimmermann, Franz – Werner, Carl – Müller, Georg – Gündisch, Gustav: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. Hermannstadt-Bukarest, 1892–1991.

RÖVIDÍTÉSEK

HKA HFU	Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn
MMTr	Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava
MOL	Magyar Országos Levéltár